Katovny a mučírny.
Vlastimil Vondruška.

Anály českých středověkých, renesančních i barokních šatlav, mučíren a popravišť jsou smutným čtením. Vypovídají o lidských poklescích, chamtivosti, utrpení, ale také o úporné snaze hájit právo a spravedlnost. Nejstarší soudci to neměli jednoduché, neexistoval zákoník, nebylo stanoveno, jaký trest se může za který zločin vynést. Jen ústně se tradovaly starší případy, k nimž se připodobňovaly rozsudky pozdější. Staří Čechové měli pro tento proces výstižné označení - "hledání práva". Existovaly instituce, nad kterými by dnes právníci určitě stáli v rozpacích, třeba smlouvání o vraždu. Pokud nějaký člověk (spíše zámožnější) zabil svého souseda (obvykle rovněž člověka ne bezvýznamného), sešli se zástupci obou stran, aby smlouvali smír. Poškozená strana žádala co nejvyšší náhradu, strana viníka se naproti tomu snažila o co nejpřijatelnější podmínky. Když se nakonec účastníci dohodli, nechalo se ujednání zapsat a mohlo se stát, že vrah nakonec zaplatil jen několik desítek kop grošů "za outraty, které pro tu smrť nastaly".
S hledáním práva souvisely nejrozmanitější nálezy, které ukazují, jak se v různých dobách vyvíjely představy o právu. Neméně zajímavé jsou však cesty, jakými se vyvíjela formální stránka uplatňování práva - nakládání se zločinci. Dnes nám může připadat zbytečně kruté, bolestivé a nelidské, ale ve skutečnosti bylo přesně takové, jako sama doba. Kati, jejich biřici, ani městská rada s rychtářem nebyli sadisté, užívali pouze takové prostředky, které byly v jejich době dostupné a účelné.

Z TAK ZVANÝCH BŘETISLAVOVÝCH ZÁKONŮ, VYHLÁŠENÝCH ROKU 1039 V HNĚZDNĚ.
Opět dí kníže: "Ten, kdo by krčmu, jež jest kořenem všeho zlého, odkud pocházejí krádeže, vraždy, smilství a ostatní nepravosti, zřídil, i ten, kdo by zřízenou koupil" - biskup Šebíř dodal: "Budiž klet." A kníže: "Který krčmář by byl postižen jako rušitel tohoto ustanovení, buď uprostřed tržiště ke kůlu přivázán, mrskán tak, až biřic umdlí, a na hlavě oholen; jmění mu však nebudiž zabaveno, nýbrž toliko pití na zem vylito, aby se nikdo prokletým douškem neposkvrnil. Pijáci však, budou-li přistiženi, nevyjdou z vězení dříve, dokud každý do důchodu knížecího nesloží tři sta peněz." Biskup Šebíř pravil: "Co kníže rozhodl, to naše moc potvrzuje."
Kosmas: Kronika česká.

Z TAK ZVANÉ MAJESTAS CAROLINA KARLA IV. Z LET 1346-1355..
Stanovíme tedy podle jistého zvyku právem:
1. Právní moc všeho druhu (mimo výkon práva nad osobami, o kterém se vždy předpokládá, že je vyhrazen královské důstojnosti) našich pánů království českého nad jejich lidmi a majetkem těchto lidí - jak jsme zvěděli, že byla zachována od starodávna - jest jim v plném rozsahu svěřena, s těmito výjimkami:
2. Není dovoleno žádnému pánu či rytíři, aby vylupoval oči lidem svým nebo jiného pána.
3. Kdyby se někdo vyskytl nebo byl usvědčen z tak hrozného činu, zasáhne jej hněv králův a propadne všemi svými statky.
4. Kdyby některý pán či rytíř svému člověku nebo komukoli jinému uřezal nos a chřípí a byl v tom usvědčen, propadne sám i se vším svým majetkem králově milosti.
5. Podobně se mají shora řečení páni a rytíři varovat, aby se žádný z nich ze zpupnosti nebo lehkovážnosti vůči krvi lidského rodu neodvážil sám nebo skrze jiného komukoli na špalku utínat ruku nebo nohu.
Majestas Carolina.

VĚZENÍ.
Protože se dalo předpokládat, že nikdo nebude čekat na trest dobrovolně, musely být od nepaměti zřizovány pro obviněné, vyslýchané a trestané pevné a uzamykatelné prostory. V nej starších civilizacích Předního Východu házeli zločince do hlubokých jam, z nichž se bez pomoci nedalo vylézt ven. Ve starověké Číně existovaly již počátkem druhého tisíciletí př. n. l. trestanecké tábory, sloužící jako dlouhodobá vězení. Do nich se zavírali provinilci, kteří spáchali lehčí zločin (za těžší byl výlučně trest smrti), stejně jako zajatí nepřátelští vojáci. Protože tábory byly v místech s dobrými podmínkami pro zemědělství, museli se mu všichni pod dohledem věnovat. Časem mohly z těchto táborů vzniknout normální zemědělské vesnice.
Věznice podobné středověkým měli ve starověkém Římě. Pro feudální Evropu se charakteristickými stala nejrozmanitější vězení na hradech i ve městech. Obvykle sloužila k zadržení chycených pachatelů po dobu výslechu a před vykonáním rozsudku (tj. popravy). Kromě toho existoval trest krátkodobého vězení za opilství, výtržnosti a jiné přestupky, stejně jako pro dlužníky. Trest dlouholetého vězení za trestné činy, jak ho známe ze současného práva, prakticky neexistoval. Ve starověku ho mohlo nahradit otroctví, později nucené práce či galeje. Věznice k dlouhodobému pobytu vězňů v českých zemích za feudalismu neexistovaly. Kromě jiného i z ekonomických důvodů - nebylo nikoho, kdo by chtěl hradit jejich provoz. Výjimkou mezi evropskými zeměmi byla Itálie, kde si bohaté městské státy zřizovaly od 15. století své věznice (známé olověné cely benátské a další.
Jen výjimečně se v českém středověkém soudnictví objevují delší tresty - několikaletý pobyt dlužníka ve vězení, roku 1577 trest "půlročního náležitého vězení" pražského rychtáře Taubmana za vraždu. Snad jediným případem se dá před třicetiletou válkou doložit žalář doživotní. Roku 1558 byl do brněnského vězení zavřen za "zlé skutky" jakýsi Benedikt Felcpaum. Když měl být po čase propuštěn, začal všem lát a pokusil se o sebevraždu. Královská komora proto rozhodla, že ho mají za takový nekřesťanský skutek v Jihlavě zamknout či zazdít do nějaké místnosti, aby si již nemohl ublížit. Potravu mu měli podávat zvláštním okénkem a tak ho ponechat až do jeho smrti.
Stejně tak mohlo být příčinou dlouholetého pobytu v žaláři to, že někdo sice spáchal zločin, ale nikdo ho u soudu právní cestou nežaloval. Jan Delagut zabil roku 1587 v Německém Brodě branného a seděl v Praze v žaláři šest let, než ho německobrodská městská rada obžalovala. Jihlavský měšťan Mates Kaufman si stěžoval císaři, neboť roku 1582 ukradl nějaké sukno, ale po sedmi letech vězení nebyl stále postaven před soud. Roku 1604 propustili dokonce v Jindřichově Hradci pomocníka pastýře jménem Řehoř, "který pacholka mezi branami zamordoval a od vykonaného mordu vždycky u vězení zůstával, však že žádný jemu na těžkost nestál" (tedy nikdo ho neobžaloval). Tuto praxi renesančních měst potvrzovalo i právní ustanovení Brikcího z Licka z první poloviny 16. století: "Seděl-li by kdo pro domnění vraždy, a nebude žalobník, má propuštěn býti." V té době byla žaloba vždy věcí poškozeného, jeho příbuzných a přátel, instituce státního žalobce vznikla až později.

Vězeňské prostory se zřizovaly všude, kde se vykonávalo právo. V době raného středověku existovala v českých zemích hradská soustava, jednotlivá střediska knížecí moci měla kromě jiného i soudní pravomoc. Později přebírali správní funkce feudálové, i když velká část rozsudků - zvláště v hrdelních přích - podléhala stále potvrzení panovníkem. Když se začala ve 13. a 14. století osamostatňovat královská města, soudní pravomoc pro nižší přestupky převzal královský rychtář. Prakticky každý

feudál - šlechtic, klášter i město - vykonával dohled nad bezpečností svého panství sám. Nižší tresty mohl vynést přímo či prostřednictvím svých úředníků, u těžších trestů bylo třeba, aby rozsudek schválil královský apelační soud.
V romantických představách by měla být u každého hradu hladomorna. Praxe však byla v českých zemích trochu odlišná. Masivní věže nedával feudál stavět proto, aby mu neunikl uvězněný zločinec, ale pro sebe, pro vlastní ochranu v případě ohrožení. Na hradech, zvláště starších, se pochopitelně vězeňské prostory nacházely, obvykle postačil sklep s malým okénkem a pevnými dveřmi.
Sám pojem hladomorna není úplně přesný. Ne, že by vězni netrpěli hladem, ale teoreticky měl každý nárok na stravu. Trest mučení hladem vlastně neexistoval, nejvýše mohla být vazba zostřena postem v určené dny (například každý měsíc v den spáchání vraždy). Zaznamenány jsou však i výjimky. V 16. století byla v Bílé věži Pražského hradu žalářována paní Kateřina Bechyňská z Lažan, která na svém panství vraždila poddanské dívky a v jejich krvi se koupala, aby získala ztracené mládí. Je pochopitelné, že se panovníkovi do veřejného soudu příliš nechtělo, proto byl její hrůzný čin potrestán neméně hrůzným koncem - nechali ji v žaláři zemřít hlady.
Některé královské hrady plnily v určitých dobách funkci státního vězení, kam byli zavíráni prominentní vězni. Mezi nimi stál na prvém místě Pražský hrad, kde se věznilo v Černé věži, Daliborce, Mihulce i v dalších prostorách. Do některých sklepních žalářů Pražského hradu pro nejtěžší zločince prý pro zostření trestu ústily latríny, takže v nich vládl hrozný zápach.
Řada hradních vězení však měla spíše lehčí charakter již s ohledem na vězně - šlechtu a svobodné lidi, kteří se tu mohli ocitnout nejen pro zločiny, ale i dluhy a různé výstřelky. Roku 1570 seděl v horním (tedy lehčím) vězení v Černé věži (v jejím přízemí bylo ještě těžší vězení a ve sklepě nejtěžší žalář) Ladislav z Prostiboře, který svedl řadu poddanských dívek. Ve vězení si nežil špatně; víme, že v hádce nad korbelem vína svému spoluvězni "loutnu o hlavu přerazil."

Na hradě Křivoklátě se nacházel klenutý sklep, kde byl po mnoho let žalářován bratrský biskup Jan Augusta a jeho druh Jakub Bílek. I když prý byli přísně hlídáni, sepsal právě v té době Jan Augusta četné náboženské traktáty a složil i duchovní písně. Po nich zde byl koncem 16. století uvězněn anglický alchymista Eduard Kelley, který prý si vedl vzpurně a při útěku se těžce zranil. S ním byla uvězněna i jeho žena, která si stěžovala, že dostává k jídlu hovězí maso, "na nějž nejsem zvyklá a jehož jisti nemohu". Po bělohorské bitvě zde byli vězněni i protestanští páni, kteří podali stížnost, že »toliko po pěti jídlech k obědu a k večeři a k tomu jen čtyři žejdlíky piva dostávají". Na hradě Žebráku byl zase vězněn komorník a důvěrník císaře Rudolfa II. Jeroným Makovský z Makova proto, že prý zneužíval svého vlivu na stárnoucího císaře. Systém státních vězení se však ve větší míře uplatnil až po třicetileté válce. V 18. století patřil k proslulým brněnský Špilberk, jičínská Kartouza a další. Věznilo se hlavně na hradech královských, šlechta se vězení spíše bránila. Proto stálo letopiscům za zaznamenání, pokud hradní pán dbal pečlivě o výkon práva. Hrad Litice patřil v 16. století panu Mikuláši z Bubna, který byl vášnivý lovec a bedlivě střežil své lesy. Okolní páni se mu posmívali, že má na svém hradě kata, který měl zastrašit pytláky.
V souvislosti s vězením šlechty na hradech existují rozmanité příběhy a legendy. Podle jedné z nich byla v Komařicích u Svin uvězněna svým chotěm pro výřečnost (tedy hubatost) paní Eliška. Když byl její manžel pryč, zželelo se jí prý poddaným a osvobodili ji. Zachránci se ale vděku nedočkali, protože jim paní na místě zle vyčinila. Na hradě Kumburku byla

prý ve sklepení vězněna deset let Eliška ze Smiřic za to, že prožila jakési milostné dobrodružství s mužem prostého selského rodu. Také Michal Špánovský z Li sova věznil v Pacově svého syna Ericha, který se v Praze zamiloval do dcery měšťana Matěje Pekárka. Nicméně mladíkovi se podařilo z hradu uprchnout, dostal se až na Moravu, kde si milovanou dívku vzal. Hradní vězení byla hlavně pro šlechtu a svobodné lidi, teprve po třicetileté válce se ve větší míře užívala i pro vzpurné nevolníky. Od středověku však byly pro lapky, mordýře, kuplíře, tuláky i neposlušné poddané žaláře především v podhradí. Nejlépe byla k věznění zařízena města.
Již v předhusitských dobách spravoval královský rychtář městskou šatlavu. S přebíráním správy od rychtáře do rukou městské rady se vězení začalo diferencovat. Výkon městské spravedlnosti nemohl být uplatňován vůči šlechtě, která neměla být v šatlavě zavřena. Proto začali měšťané uvažovat, jak by příslušníky svého stavu - který považovali za lepší, než byl prostý poddanský lid - oddělili od "sprostých" zločinců. Tak ve městech vznikla další vězení, určená výhradně pro sousedy, měšťany. O prvém máme zprávu z roku 1411, kdy se konšelé Starého Města pražského usnesli, aby "pro usedlé měšťany rozdílnější vězení bylo". Podle jejich vzoru se roku 1418 dohodli na Novém Městě pražském, aby "počestné vězení se postavilo v radním domě pro sousedy". V jiných českých městech se tato zvláštní vězení zřizovala obvykle až po husitských válkách, někde dříve, jinde později. V zámožné Kutné Hoře bylo teprve roku 1533 "vedle šatlavy zřízeno zvláštní sousedské vězení, aby sousedé nemusili s katy a biřici sedati". V Klatovech postavili »novou šatlavu na nádvoří radnice roku 1579.
V průběhu let se vytvořily v principu tři druhy městského vězení, i když v malých městečkách mohli mít stále jediné. Vězení mohlo být v některém domě užívaném pro obecní účely, nejčastěji přímo na radnici či v přístavku vedle ní. Mohlo být také v samostatném domku, jemuž se říkalo šatlava, birdovna či šerhovna. Domek obvykle stával v postranní ulici na okraji města, nejčastěji poblíž městské zdi (na konci 15. století například v Jindřichově Hradci a Berouně). V šatlavě často bydlel vedle vězení městský biřic se ženou, kteří zajišťovali provoz a vykonávali dozor.

Vězení lehké (městské vězení, rathouzní vězení, přední světnice, přední šatlava, přednice, světnice, stuba) bývalo určeno výhradně pro měšťany, kteří se dopustili lehčího přestupku. Neplatilo to však bez výjimky, mohl zde být uvězněn i měšťan, který spáchal těžký zločin, stejně jako jiný obyvatel města, který sice práva měšťana neměl, ale požíval určité důvěry; proto se mezi vězni někdy uvádějí i řemeslničtí tovaryši, služebné děvečky, ba dokonce i Židé.
Měšťanské vězení mohlo být na radnici, v šatlavním domku anebo v některé věži městského opevnění. Vždy bylo umístěno vpředu, s oknem do ulice. Často bylo i slušněji vybaveno, byla zde pec, stůl a lavice. Někdy dostávali vězni lepší stravu (zvláště pokud si ji připlatili), měšťan si s sebou mohl přinést teplé peřiny, bohatě podšitý kožešinový plášť, cínové nádobí a konvice. Každé ráno bylo možno vidět služky a ženy bohatších měšťanů, pokud muži zrovna seděli pro nějaký přestupek v měšťanském vězení, jak jim nesou v koších jídlo a v konvicích pití. Do předního vězení byl po celý den povolen vstup nejen rodinným příslušníkům, ale i přátelům, takže zde mnohdy panoval čilý společenský ruch.
Roku 1640 napomenula klatovská městská rada svého rychtáře, aby nedovoloval návštěvy ve vězení, neboť sousedé pak s odsouzenci jedí a hodují. V artikulích města Horažďovic se roku 1598 psalo, že "veliké neřády při lidech, kteří ve vězení bývají, se dějí, že tam někteří ze

sousedů chodívají a s vězni žerou a pijí a potom naposledy pranice se sbíhají". V Lounech dokonce vsadila městská rada některé sousedy do vězení, že "sou svévolně do šatlavy chodili a tam pili a hráli". Také mělnický rychtář zavíral v sedmdesátých letech 16. století každého, koho přistihl v šatlavě bez svého svolení, navíc že se "ožralství oddává". Roku 1611 si kolínští Židé postavili svou vlastní šatlavu, neboť "Židé, v městské šatlavě zavřeni jsouce, tam jen obžerství se oddávali, divně se chovali a spíše se horšili než napravovali".
Naproti tomu v Kutné Hoře patřilo k příjmům rychtáře povolení mít "šenk pro pohodlí vězňů". Roku 1581 se v pražské staroměstské věznici udála taková pijatyka, že správce nestačil do šenku běhat pro pivo, a proto mu s ním museli pomáhat i někteří uvěznění. Témuž správci vyčetla roku 1598 městská rada, že šatlavu proměnil v hospodu, šenkuje pivo a v kuchyni vyváří jídla na objednávku, takže vězňové, místo aby se střídmostí polepšili, chovají se jako páni. Ani napomínání, ani tresty však poměry v městských věznicích zlepšit nemohly; pokud měli uvěznění měšťané peníze, byli biřici ochotni za nějaký grošík zamhouřit jedno i obě oči.
Měšťanské vězení se obvykle nezamykalo ani nezavíralo na závoru, kdokoli mohl nejen vstoupit, ale současně mohl uvězněný měšťan libovolně vyjít ven a procházet se po domě. To bývalo nezbytné, neboť vězení neměla vlastní sociální zařízení. Městská rada mnohokrát nařizovala, že se chození po domě může povolit, ale trestaný nesmí překročit práh domu na ulici.
Pokud potřeboval vězeň z nějakého důvodu na kratší dobu odejít pryč, často se mu to povolilo. Jsou zapsány případy, kdy městská rada povolila uvězněnému měšťanu odejít z vězení na pohřeb své ženy, dcery, ale také na svatbu a dokonce v čase trhu nakoupit věci pro svou dílnu. Protože dohled nebyl skutečně přísný, uvěznění toho mnohdy zneužívali. Tak se provalilo, že jeden uvězněný měšťan každou noc odcházel ze šatlavy na zálety, a co víc, ač byl ženatý, nikoli za svou manželkou, ale za jakousi sličnou kuchařkou. Jindy bylo přistiženo celé osazenstvo městského vězení za městskými hradbami, jak svorně loví v rybníku ryby.
Nudící se uvěznění měšťané však nemuseli trávit čas jen v zábavách. O pražském sousedu Michlovi, který v osmdesátých letech 16. století seděl pro dluhy čtyři roky v pražském staroměstském vězení, se vypráví, že se tehdy naučil podšívat klobouky, aby si přilepšil. Vypracoval se tak, že za ním chodívali šmukýři (galantérníci) z celé Prahy a nosili mu zakázky, které v šatlavě vyřizoval. Stejně tak roku 1589 sepisoval rozličné listy uvězněný písař Jelen všem Pražanům, kteří za ním do vězení přišli a práci zaplatili. Také bohatí kupci i v šatlavách pokračovali ve svých obchodech.
Ovšem ne každý, kdo měl práva člena městské obce a byl pro lehčí přestupek uvězněn v měšťanském vězení, měl dostatek peněz. Chudí vězňové se snažili jakýmkoli způsobem přilepšit si k nuzné stravě. Jsou zachyceny případy, že ženy biřiců žebraly po městě peníze na stravu vězňům. V Pardubicích i jiných městech vodili v poutech vězně po městě, zvláště kolem kostela a po rynku, aby si sami mohli něco vyprosit. Kde to bylo možné, spouštěli vězni z okna na provázku sáčky, aby jim do nich mohli dát kolemjdoucí zbytky jídla. Pouze o svátky se dostávalo vězňům přilepšení, něco posílali milosrdní měšťané, někdy sáhla hlouběji do pokladnice i jinak šetrná městská rada.
Vězení těžší (birdovna, zadní šatlava, zadní světnice, zadnice) bývalo rovněž užíváno poměrně často, sem se zavírali ti, kteří spáchali nějaký hrůzný čin a také ti, kteří nebyli členy městské obce - tuláci, žebráci i poddaní z okolí. Pobyt v zadním vězení znepříjemňovalo pachatelům těžkých zločinů to, že bývali dáváni do řetězů, připoutáváni ke stěně nebo zavíráni do klády. Podobné zostření mohlo stihnout i ostatní, stejně jako měšťany z předního vězení, pokud porušovali kázeň.

Spoutání těch, kteří byli vyslýcháni ve věci hrdelních zločinů a větších krádeží, bývalo pravidlem, neboť takoví lidé si pokusem o útěk své postavení již nijak výrazněji zhoršit nemohli. A protože spolehlivost věznic nebyla veliká, skýtalo spoutání jakousi záruku, že vězeň v šatlavě zůstane. V polovině 16. století měla mezi lapky v západních Čechách nejlepší pověst šatlava v Rabštejně. Na opravy se nedávaly žádné peníze, a tak byla prý zchátralá, že z ni vězňové mohli prchat v celých houfech. Těžší zadní vězení bývalo někdy rovněž v radničním domě, častěji ale mimo, v šatlavním domku, vždy však "vzadu". To se považovalo za bezpečnější, současně nebudili uvěznění těžší zločinci pohoršení. I tyto prostory byly někdy vybaveny dřevěnými lavicemi nebo pryčnami, někdy se tu dalo i topit. Ne vždy bylo vytápění uvězněným ku prospěchu. Většinou si stěžovali na zimu, neboť biřic šetřil a oni mrzli; naproti tomu roku 1613 si vězňové stěžovali ve Falknově (Sokolově) městské radě, že v létě biřic cosi pekl v troubě a v šatlavě bylo takové vedro, že prý mohli pomřít.
Do zadní šatlavy si vězni jen zřídka brali lepší věci ke zpříjemnění pobytu; většinou žádné neměli a navíc hrozilo nebezpečí, že by o ně mohli přijít.
Společnost zde byla rozmanitá a podstatně drsnější než v měšťanském vězení. Roku 1571 půjčila jedna žena bratrům Janu a Jindřichu Popelům z Vesce ložní prádlo, když byli v Daliborce na Pražském hradě uvězněni pro vraždu. Po jejich popravě své věci nedostala zpět a soudila se o ně se správcem vězení.
Ani stravování nebylo valné, jako ostatně v kterémkoli vězení, pokud neměl vězeň peníze, aby si připlatil na přilepšení. Stížností na nedostatečnou stravu byl bezpočet a jsou dokonce zapsány případy, že vězeň utekl z šatlavy a když byl chycen, odůvodňoval svůj útěk tím, že měl hlad. Takové vysvětlení přijala roku 1591 rada města Manětína jako dostačující.
Zvláštností městských vězení bylo, že se často od sebe neoddělovali muži a ženy; existovala jediná společná vězeňská místnost. V měšťanském vězení obvykle nepřicházelo v úvahu zavřít souseda do jedné světnice s cizí ženou, neboť vězení bývalo krátkodobé a bylo třeba dbát na dobrou pověst uvězněných měšťanů, až vyjdou ven. U zadních vězení ale tento ohled odpadal, neboť odtud vedla cesta většinou jen na popraviště. Městská rada také šetřila na vydání, které by provoz oddělených místností vyžadoval. A tak jen šatlava Starého Města pražského měla - jako jedna z mála v českých zemích - v době renesance zvláštní místnost pro muže a přes chodbu druhou pro ženy, zvanou "Alexandrea".
I když se v četných městských nařízeních objevují příkazy biřicům, jak mají v šatlavách udržovat počestnost, nikdo se příliš nerozpakoval zavřít spolu muže a ženy. Lze si proto snadno domyslet, co se v zadních vězeních mohlo dít a dělo. Lidé v bezvýchodné situaci hledali dočasné rozptýlení v tom, co jinak prudérní městská společnost přísně odsuzovala. O dění v šatlavách se občas objevují i zmínky v pramenech.
Roku 1620 byla před popravou pro vraždu novorozeněte vězněna spolu s muži v Lounech dívka jménem Sabina, jež se prý "nechovala šlechetně". Roku 1613 si stěžovala litoměřická městská rada, že uvěznila jakéhosi Jakuba, který v přestrojení za kněze sváděl v okolí ženy; šatlavu prý proměnil v úplnou Sodomu. Pokud byla nějaká žena vězněna delší dobu, stávalo se dokonce, že ve vězení porodila. Zápisy pak stručně konstatují, že byla uvězněna s mnoha muži, takže nelze říci, kdo byl otcem a sama matka to většinou nevěděla.
Věznění doprovázela řada příhod, jež umí napsat pouze život. Jednomu vězni bylo v zimě přes noc v šatlavě chladno, proto se odešel ohřát do vedlejší světnice, kde spal biřic se ženou. Ten však nemínil mít u svého lože vězně. Biřic s vězněm, který odmítl z tepla odejít, se poprali a

teprve za přispění biřicovy ženy a dalších vězňů byl zimomřivý muž odvlečen zpět do chladné kobky.
Roku 1603 napomínal pražský rychtář správce staroměstské šatlavy, že je i se ženou věčně opilý. Správce, který byl zrovna po dobrém truňku, se však na rychtáře obořil, začali do sebe strkat, až posléze spadli oba do spodního vězení, umístěného ve sklepě, odkud je museli sousedé tahat ven.
Roku 1590 uprosil v Lounech uvězněný Kryštof biřicovu ženu, aby mu odemkla pouta, když budou přes den všichni pryč, kdyby si potřeboval odskočit za svou potřebou. Žena dala na jeho prosby a dohodli se, že nechá pouta ležet u nohou pod lavicí a kdyby někdo přišel, bude s nimi chřestit, jako by byl spoután. Pak biřicova žena odešla pracovat na pole a když se večer vrátila, byl Kryštof pryč. Tento naivní příběh však není ve své době ojedinělý. Městské knihy zachycují až neuvěřitelný počet útěků z šatlavy, které umožnilo to, že biřicova žena uvolnila z lítosti pouta vězněným.
Vězení nejtěžší (dolní světnice, sklep, žalář, kabát) byl prostor pro nejtěžší zločince, vzpurné a rovněž takové, kteří by mohli buď napadnout biřice či se je mohl pokusit někdo zvenčí osvobodit (třeba nepochytaný zbytek lupičské bandy). Nejtěžší vězení zřizovala jen větší města. Sklep měl obvykle jediný otvor ve stropu, který sloužil jako vstup - odsouzence spouštěli po provaze, stejným způsobem mu podávali stravu. Sklep byl bez oken, nedalo se v něm topit, nebyla tu ani lavice či jiné zařízení. Obvykle jen v koutě ležela nějaká sláma či staré hadry. Mnozí kronikáři uvádějí, že v podzemních žalářích panoval nesnesitelný zápach od výkalů, hnijících zbytků a dalších nečistot. Takovýto žalář byl vždy prvým stupněm na cestě k popravišti.
Vězení pro dlužníky zaváděla česká města obvykle v 16. století. Pro šlechtice existovalo dlužnické vězení na Pražském hradě a spravoval ho pražský purkrabí. Městští dlužníci se nejčastěji zavírali do měšťanských vězení, obvykle na radnici (téměř nikdy do vězení ve věži opevnění). Návrh na uvěznění dlužníka mohl přednést věřitel a bylo třeba souhlasu městské rady. Náklady pobytu dlužníka ve vězení nesl však věřitel, který mohl tyto náklady připočítávat k dluhu, ale obvykle to povoleno nebývalo. Podle pražského práva měl být dlužník, který prokazatelně nic neměl, po osmi dnech propuštěn, v praxi se to však nedodržovalo, neboť z městských knih víme i o mnohaměsíčních pobytech dlužníků ve vězení.
Do vězení nemusel jít sedět pro dluhy jen muž; často za něho odcházela do šatlavy jeho žena, zatímco on, řemeslník, se dál věnoval živnosti, aby mohl dluh postupně splácet. Roku 1595 přivedl do pražské šatlavy muž jménem Rygl místo sebe svého malého syna, aby za něho seděl pro jeho dluhy. Konšelé svolili - a Rygla již nikdy neviděli, zbylo jim pouze opuštěné dítě.
Teprve po třicetileté válce se začalo ve větší míře užívat při trestání těžších zločinů vězení. Roku 1684 bylo vydáno nařízení, podle něhož mohli být odsouzenci na smrt, kteří spáchali "obyčejné" delikty, posláni na galeje. Rakouské válečné loďstvo, které v té době bojovalo s Tureckem, nutně potřebovalo veslaře. Někteří odsouzenci byli posíláni do vyhnanství, obvykle na jižní Slovensko, kde pomáhali při stavbě pevností a dalších zařízení, které se zřizovaly proti tehdejšímu největšímu nebezpečí - Turkům. Zásadním zlomem se však stal až rok 1787, kdy císař Josef II. vydal svůj zákoník, jímž se podstatně měnila celková filozofie trestů. Hlavním způsobem trestání se mělo stát vězení, chápané jako podstatná újma na osobní svobodě, kterou v té době osvícenci objevili jako základní lidské právo. Vězení převzalo tradiční tři stupně - od lehkého, kde se mohl trestanec volně pohybovat, přes střední, kde měl na nohách okovy, až po těžký žalář, v němž byl přikován ke zdi řetězem. Současně se zrušil trest smrti, byť krátkodobě, protože byl za následníků císaře Josefa II. opět obnoven. Josefínskými reformami trestního práva se

začalo postupné prosazování nového názoru, že trest nemá být odvetou, ale pokusem o nápravu viníka.
Pro vězeňské prostory existovala kromě obecných názvů i řada místních označení. Vězení pro měšťany ve věžích opevnění se nazývala Okrouhlicemi, baštami, věžemi, bránami apod. Rozsudek pak mohl znít "ke 3 dnům na bránu". V Klatovech měli "panský sklep« (též »čertův loch", "princovnu"), určený výhradně pro syny a dcery měšťanů, kteří se provinili cizoložstvím - tedy ač neoddáni, chovali se k sobě důvěrněji, než bylo povoleno, a měli smůlu, že byli odhaleni nebo se na dívce objevily následky.
Časté bylo označování vězení jménem někoho, kdo v něm byl uvězněn. Stejně jako měl Pražský hrad Daliborku podle rytíře Dalibora z Kozojed, mělo Nové Město pražské v 16. století věznici Polévku a Jelito. Staré letopisy vypravují, že když byla obě vězení roku 1512 dostavěna, vsadila do nich městská rada měšťany toho jména (Polévku za urážku Doroty, dcery měšťanky Kroslikové, Jelita pro dluhy) a tím je pojmenovala. Až do třicetileté války se oba názvy běžně užívaly, jak třeba svědčí výrok z jedné hádky roku 1518: "Proč mne strkáš, když víš, že pro takové strkání byls onehdy v Polívce."
Podle jmen vězňů se nazývala vězení i v dalších městech - v Hradci Králové Kropáčka, v Kolíně Dusík a Čuba, v Kouřimi Machna, v Lounech Beran, v Mělníce Mathuška, v Táboře Kaše a Charvátka. Do slánského žaláře ve věži, jemuž říkali Dobeška, přicházeli ti, kteří "jsou mňoukali, v noci po rynku běhali, do dlažby křesali, nemravně a omfalecky se chovali, jiným jezovitů nadávali a šarvátky strojili". Pobyt tu však neměli zahálčivý jako jinde, museli pracovat - šrotovat obilí ve stoupě.

ZÁPIS O PŘIZNÁNI, KTERÉ UČINIL V POSTOLOPRTSKÉ ŠATLAVĚ VE STŘEDU PO SV. PETRU LÉTA PÁNĚ 1628 MORDÝŘ JAN SVATOŠ:
Oddán byl se čtyřmi manželkami, z nichž tři jsou ještě na živu.
Item asi před rokem vylákal z Tišnova za město jednoho pekařského tovaryše, zamordoval ho, svlékl z něj kalhoty a vzal mu 5 českých tolarů a žejdlík páleného.
Item před 8 týdny zabil v lese u Bydžova Aničku, děvečku, která sloužila u řezníka Kosátka ve Smidarech, svlékl z ní šaty a vzal jí 50 grošů.
Item před půl rokem zaškrtil v Kostelci nad Černými lesy houžví děvečku a vzal jí nový mantlík.
Item na podzim tomu bude rok, co pod Křivoklátem udeřil sekerou do hlavy jednu selku, ta se ale, chvála Bohu, vyléčila. Vzal jí pěknou francouzskou sukni, kterou dal v Podolí své ženě, která ji dosud nosí.
Item před 11 nedělemi učinil násilně skutek s jednou ženou, která šla lesem do Rychnova, potom jí zamordoval a vzal jí štůček lněného plátna, pěknou sukni, tři mantlíky a dva fěrtochy.
Item před 9 nedělemi udeřil u Týna nad Vltavou jednu děvečku sekerou a vzal jí 10 tolarů.
Item asi před 1 a čtvrt rokem ho prý zastavila v Praze nějaká žena a ptala se ho, kterým směrem jde. Odpověděl jí, že do Slaného a ona, bláhová, ho požádala, jestli by jí doprovodil a pomohl jí nést věci, že mu dobře zaplatí. Rád souhlasil. Nocovali v Kamenném Mostě a hned ráno jí pobízel, aby už šli dál. Jakmile byli za obcí, násilně s ní učinil skutek, všechno jí pobral a potom zamordoval jejími vlastními noži. Vzal jí dva zlaté náramky, sukni nazlátlé dykytové barvy, mantlík podšitý kůží a na hotovosti 100 tolarů a tři dukáty. Dohromady toho bylo za 506 kop grošů.
Item když potkal na cestě poddanou J. M. pána Annu z Říškova, namluvil jí, že v Žatci jsou vojáci, aby tam nechodila a šla raději s ním k Novým Hradům. V lese s ní potom učinil skutek, zabil jí sekerou a vysvlékl donaha.

Item když šel nějaký člověk zpět z Nymburka do Poděbrad, lehl si u cesty a usnul. Vzal mu mošnu s několika lahvemi vína, plášť a krátký mečík a s tím utekl. To se stalo na jaře.
Item oznámil, že z návodu své manželky Doroty zabil v Podolí jejich dítě, vykuchal ho, upekl plíce, srdce a játra a snědli je s pastýřem a svojí ženou a s tím pak čarovali, aby se v okolí stala újma na obilí, což se jim skrze zlé povětří podařilo.
Item s tím samým pastýřem, jenž se jmenuje Jan a je jeho švagrem, a ještě jedním pacholkem jménem Lukeš, který prý zamordoval vlastního otčíma, sloužili u pana Materny ve Sloupne. Vykonali tam čtyři mordy, a sice sekerou zabili jednoho muže a jednu ženu, které neznal, když šli z jarmarku z Hořic, a vzali jim 25 kop grošů. Druhé dva mordy spáchali na pastýři z Hlušic a jeho ženě, protože se s nimi pohádali, že jim nechtějí prozradit různé čáry, které pastýř se svojí ženou znal.
Item Jiřík, otec jeho švagra, který bydlí ve staré krčmě ve Sloupně, učí v pastoušce čarodějnému umění jeho a pastýřovu ženu. Co se týká mordů, ty začal Jiřík učívat teprve před jedním a půl rokem, co se však týká zlodějství a jiných nešlechetností, těm se oddal již před více než třemi lety.
Item s pacholkem, který se jmenoval Žalud, ukradli ve Sloupně panu Maternovi z almary v tvrzi přes 200 kop grošů z pokoje, ve kterém se sypalo obilí. Toho pacholka pak popravili v Bydžově.
Item před 14ti dny ukradl v Chlumci v noci z měšce, který ležel v truhle, 20 dukátů a 14 tolarů Jiříkovi Bohatému, úředníkovi pana Vchynského.
Item v Chlumci zamordoval pod šibenicí dceru pekaře Kaše, když nesla peníze ze mlýna za 10 strychů obilí, a ty peníze jí vzal.
Item před dvěma lety zamordoval v lese poblíž Hořic ševcovského tovaryše, který nesl obuv na jarmark, a tu mu všechno pobral.
Item když sloužil na Moravě v Hejnicích na dvoře u paní Kateřiny, dostal za úkol odvézt ji na voze na jarmark. Když se vraceli, zabil ji, vzal jí peníze za 18 měřic pšenice. Potom na cestě obrátil bryčku i s potahem ke městu a i s zabitou ženou ji poslal zpátky. Sám utekl do lesa.
Item když sloužil v Drnově u Slaného při koních, líhal s Lídou, vdovou po Dvořákovi. Pak ji v její vlastní komoře zavraždil, zakopal a vzal z truhly 40 kop grošů. Peníze dal své matce, která mu za ně byla velmi vděčná.
Item ze všech peněz, které kdy ukradl nebo stržil za šaty, mu zbylo jen 90 kop grošů, jeden zlatý náramek, tři dukáty a jeden zlatý prsten se zeleným kamenem. To vše je zakopáno u podolských rybníků naproti chalupy krejčího pod kamenem, na němž je vyryto znamení.
Item naposledy vyznal, že líhal s vlastní matkou, která bydlí v podružství na slánském předměstí, neboť ho k tomu po smrti svého manžela sama naváděla. (Když přivedli jeho matku, aby s ním byla v tomto závažném obvinění konfrontována, odvolal. Lhal prý jen proto, aby mohl ještě před smrtí vidět svou matku. Ani na dalším mučení svou výpověď nezměnil).
Ze soudních akt města Slaný z roku 1628

MUČÍRNY.
Nejstarší soudy mučení ve středověkém smyslu slova neznaly. Pokud se mučilo ve starověku, šlo o součást trestu, ve středověku však bylo smyslem mučení vynutit přiznání. Důkaz viny či neviny se ve starověku získával jinak - božím soudem. Tuto možnost převzalo i právo středověké a setkáváme se s ním ještě v předhusitských Čechách.
Boží soud propagovala od počátku svého působení v českých zemích církev. Přímá účast kněží v procesech měla vytlačit starší pohanská zaklínání a přísahy božstvům slunce a země, běžné u Slovanů. S ordálem (božím soudem) počítá i prvý soubor právních norem, obsažených v dekretech knížete Břetislava I., vyhlášených roku 1039 po dobytí Hnězdna českými vojsky.

Pokud obžalovaný popíral vinu, rozhodovalo se ordálem. Snad jedině v případě řešení sporu losem nemusel být přítomen kněz, jinak byl bez něho boží soud neplatný. Již ve 13. století však začala sama církev ordály potírat, neboť ji mohly kompromitovat; oficiálně se s nimi přestalo ve 14. století, neoficiálně se objevovaly ještě ve století následujícím, ve výjimečných případech i později. Postupně se u soudů nahrazovaly důkazním řízením, jehož součástí se stalo mučení.
Nejběžnějším božím soudem byl ordál ohněm - podezřelý musel kráčet bosýma nohama po rozžhavených železných radlicích, pokud se nespálil, byl nevinný. Tento zdánlivě primitivní způsob důkazu neviny byl běžnější, než by se dnes mohlo zdát. Podle legendy se mu podrobila i sv. Kunhuta, manželka římského císaře Jindřicha II., když byla na počátku 11. století naříčena z nevěry. Nejprve přijala v kostele tělo Páně a potom přešla bosá po rozžhavených radlicích. Na toto boží znamení padl před ní manžel na kolena a veřejně ji odprosil.
Jiným způsobem řešení sporu prostřednictvím božího soudu byl souboj mezi obviněným a žalobcem. Souboj se mohl vést meči, holemi, sekyrami, prostě tím, na čem se obě strany dohodly. I v případě poranění jednoho ze soků mohl soud přiznat pravdu raněnému, pokud Bůh poskytl jiné spolehlivé znamení, třeba rána se překvapivě rychle hojila.
Velice rozšířený byl ordál vodou - obviněný byl spuštěn na hladinu, pokud ho voda nepřijala, byl to důkaz neviny.Tento způsob dokazování přežíval poměrně dlouho, ještě roku 1667 svazovaly v Luhačovicích ženy podezřelé z čarodějnictví do kozelce a házely je do rybníka. Které se potopily, byly poslány na mučidla, neboť se prokázalo jejich spojení s ďáblem.
Prakticky v celé Evropě, místy dokonce ještě v 17. století, se uznávala zkouška viny vraha sáhnutím na mrtvolu. Pokud se na mrtvole objevila krev, vina byla prokázána. Jeden z popisů obřadu v českých zemích uvádí, že podezřelý musel položit dva prsty na ránu v těle nebožtíka a říci: "Ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého Amen. Vydej znamení, jsem-li já příčinou tvé smrti." To se opakovalo tolikrát, kolik podezřelých bylo přítomno. Pokud se objevila v ráně krev (což se mohlo v případě ještě nevychladlé mrtvoly pod chvějícíma se rukama snadno stát), otřel ji rychtář šátkem, který později předložil soudu jako důkaz. O tomto způsobu usvědčování máme zprávu z roku 1597 z Kadaně, z roku 1591 a 1600 z Prahy, 1602 ze vsi Břevnova i dalších míst.
Někdy nechávali soudci vědomě rozhodovat náhodu. Roku 1594 nařídil hejtman Bedřich starší ze Žerotína, aby třináct vojenských zběhů, chycených na Moravě, metalo los, "který byl z nich třetí, měl oběšen býti". Roku 1627 byli na Pražském hradě uvězněni dva silniční lupiči a královský apelační soud rozhodl, že mají spolu hrát v kostky o hrdlo. Kdo prohraje, bude popraven, vítěze propustí.
Součástí hledání práva byly také přísahy. Vždy se dály obřadně, před celou městskou radou či královským tribunálem, za účasti dalších přihlížejících. Přísahající musel přijít bos, v prosté splývající bílé košili, prostovlasý. Poklekl před křížem a se dvěma vztyčenými prsty odpřisáhl své tvrzení. Tento způsob očisty se obvykle povoloval lidem důvěryhodným. Někdy přitom docházelo i ke kuriózním situacím. Roku 1550 zabil pražský vetešník Matouš svého souseda. Protože tvrdil, že nešťastníka jen náhodou kopl, on padl a byl mrtev, byl vyzván k přísaze. Ale ještě než ji vykonal, předstoupili před konšele přátelé nebožtíka a prohlásili, že vetešníka tolik litují, že přísahu nepožadují. Je samozřejmé, že vetešník byl ihned propuštěn.
Nejméně od 13. století se charakteristickým rysem trestního řízení stala tortura (mučení, trápení, právo útrpné). Výslovně ji k roku 1291 vzpomíná Zbraslavská kronika. Jako prvé s ní zřejmě začaly královské soudy, snad podle italského vzoru, záhy se přenesla i do měst. Již ve 14. století se mučení považovalo za běžnou a tradiční záležitost.

Účelem mučení bylo dosáhnout věrohodnosti výpovědi, aby mučený vypovídal "božskou pravdu". Bez užití tortury se výpověď měla za neobjektivní, protože ji mohl ovlivňovat ďábel. Tento striktní názor se však neuplatňoval vždy, pokud se dosáhlo dobrovolného přiznání, soudcům stačilo, zvláště v dobách, kdy se musely katům platit vysoké poplatky za mučení.
Tortura byla přípustná zásadně v případech podezření z deliktů, za něž byl stanoven trest smrti, tedy při obvinění z vraždy, loupeže a krádeže, znásilnění, smilstva, čarodějnictví, žhářství, penězokazectví a podobně. Šlechtici směli být mučeni výjimečně pouze tehdy, pokud byli obviněni z akcí proti panovníkovi a vládě. Poměrně záhy se ustálil zvyk nemučit těhotné ženy a nezletilé (objevuje se i v právních zásadách ze 16. století), zvláště po třicetileté válce se zakazovalo užít torturu u lidí slabomyslných a tělesně postižených.
I když nebyla pravidla mučení přesně stanovena (ač se některé zásady užití tortury formulují již roku 1460 v nařízení krále Jiřího z Poděbrad), postupně se sjednocovala zvláště pod vlivem úprav městského práva, později stanovil stát přesné zásady. V rámci obecných zvyklostí však existovaly poměrně dlouho různé místní odchylky, zvláště ve výjimečných případech. Přesto se soudci snažili, aby se z nelidského nestávalo ještě nelidštější. V tom se přístup v českých zemích lišil od sousedních zemí německých, kde se od 15. století programově pěstoval kult krutosti á hrůzy.
Situaci v Německu ovlivnil nebývalý růst organizované zločinosti. Řádily tu velké tlupy, na bezpráví se podílely i věčné rozbroje mezi říšskými knížaty. V takových poměrech se pochopitelně dařilo bezpráví. Od 14. století udělovali proto císaři německým městům rozsáhlá privilegia pronásledovat zločince a trestat je. Přísnost trestů rostla úměrně s počtem zločinů, Nakonec bylo právo téměř nahrazeno kultem zastrašování. Cesty k městům byly lemovány šibenicemi a koly, na nichž byla pro výstrahu po léta vystavena těla popravených.
To vše vedlo k tomu, že lidé právo za své příliš nepřijali. V 16. století si současník stěžoval, že "lidé na venkově jsou tak proti justici, že utíkají pryč, slyší-li volání o pomoc, nebo se brání poskytnout pomoc a opřeni o své hole vyčkávají, jak dopadne boj; selhávají i v podpoře bezpečnostním úředníkům a poskytují lupičům a zlodějům ochranu a úkryty, aby si to s nimi nepokazili".
Situace v českých zemích byla trochu odlišná. I přes vnitřní rozbroje, místní válku mezi feudály a později i městy, byly poměry urovnanější. Přehlednější situace bránila tak velkému růstu organizovaného zločinu, jaký byl v říši. Proto i mučení mělo více podobu právního aktu, i když záleželo hodně na konkrétních podmínkách. I podíl obyvatelstva na uplatňování práva byl zřejmě vyšší. Z různých zmínek lze soudit, že se lidé k soudům obraceli s určitou důvěrou.
Lupičstvím se zemský sněm zabýval již roku 1462, roku 1482 rozhodl, že pronásledování lapků je věcí veřejnou. Kdo odmítl účast, mohl být souzen. Tuto povinnost opakoval sněm ještě několikrát. Roku 1519 byla dokonce v každém kraji vyčleněna zemská hotovost na "honění lotrovstva" v počtu osmi koní. Současně bylo nařízeno, aby si lidé s sebou pro práci na poli brali zbraně - hole, oštěpy, sekery aby mohli v případě potřeby zasáhnout.
Že nešlo jen o slova, dokazují spory, v nichž okradený kupec žaloval měšťany, že mu neposkytli pomoc; pře kupci často vyhrávali. Roku 1500 obvinil žatecký měšťan poddanské městečko Teplou, že ho poblíž jeho hradeb obrali, a ač vše řádně nahlásil, lupiče nezačali pronásledovat. Soud mu dal za pravdu a Teplá musela kupci uhradit vzniklou škodu 24 kop míšeňských.

Kromě běžných způsobů mučení se někdy užívaly i zvláštní postupy, které znásobovaly utrpení. Roku 1480 byl farář od sv. Jiljí Michal trápen na hradě Karlštejn tak, že musel stát bos na rozžhaveném plechu a kat mu dával do podpaží rozpálené hrušky (železné roubíky). Po neúspěšném povstání stavů proti králi roku 1547 byli někteří jeho účastníci mučeni ve sklepeních Pražského hradu tak, že jim kleštěmi svírali "choulostivé části těla" a současně je pálili na břiše. Biskupa jednoty bratrské chtěli na Křivoklátě přivázat na dva dny a dvě noci na prkno, na břicho mu měla být dána ořechová skořápka, pod níž by byl brouk, který by se mu prohánět po těle.
Po třicetileté válce přebíral v právních úkonech iniciativu do svých rukou stále výrazněji stát. Roku 1656 byl pro Dolní Rakousko vyhlášen trestní zákoník císaře Ferdinanda III. (Constitutio Criminalis Ferdinandea), který uplatňoval zásady německého práva. Jeho podoba se postupně promítala i do českých zemí, které tak opouštěly zásady staršího Obnoveného zřízení zemského, respektující tradiční praxi českých renesančních měst, formulovanou Koldýnovými městskými právy.
Podle vzoru trestního zákoníku Ferdinanda III. bylo v letech 1707-1708 vyhlášeno pro české země Nové útrpné a hrdelní právo Josefa I., označované Josephina či Constitutio Criminalis. Řád stanovil přesný postup tortury. Mučení nemělo být dlouhé, mělo se konat před polednem, lidé neměli být mučeni najedení. Bylo povoleno pět stupňů:
1. vazba neb šněrování,
2. přiložení palečnice,
3. přiložení šroubovací boty,
4. užití žebříku a tažení za sucha a
5. pálení ohněm.

Mučení bylo úředně povoleno a upraveno ještě roku 1768 trestním zákoníkem Marie Terezie (Constitutio Criminalis Theresiana), kde platily stejné zásady tortury jako v zákoníku Josefa I. Teprve zákoník Josefa II. z roku 1787 mučení zrušil.
Stejně jako vězení, i mučírny bývaly v českých zemích především ve městech a na královských hradech, u ostatních feudálů spíše ojediněle. Na hradech bývaly mučírny ve sklepeních poblíž žaláře, ve městech se zřizovaly přímo v budově radnice, nejčastěji v podzemí nebo v některé ze zadních místností. Někdy stála mučírna poblíž radnice; v Klatovech se nacházela v patře sousední Černé věže, vstoupit se do ní dalo po točitém schodišti z ulice, stejnějako dveřmi z jednací síně rady v patře. Jen výjimečně byla jinde, v biřicově domku, v zadní šatlavě, v Nymburku ji měli dokonce mimo městské hradby v obydlí kata.
Mučírna se vždy považovala za nečisté místo, jako ostatně vše, co souviselo s prací kata. Proto v některých městech zostřovali vězňům trest tím, že je zavírali do mučírny; to se považovalo za ještě větší pohanu než nejtěžší vězení v podzemní kobce. Sama mučírna nikdy vábně nevyhlížela. Obvyklým zařízením byl žebřík k tažení vyslýchaného, dále zde byla kláda, okovy, pouta s řetězy, na stěnách byly rozvěšeny mučící nástroje.
Chmurný vzhled místnosti nebyl ani náhoda, ani výstřednost, skrýval se za ním přesný záměr - mučírna měla odstrašovat, budit strach. Obžalovaní byli často přiváděni se vší obřadností, někdy je kat doprovázel již z vězení. Také začátek tortury měl přesně stanovená pravidla. Z 1. poloviny 18. století se dochoval popis z Poděbrad. Kat přivedl obžalovaného do mučírny za ruku, u stěn již stáli připraveni biřici a také ras. Kat je od dveří oslovil: "Bratři, táži se vás, zdali přijímáte tohoto Jana za věrného tovaryše svého?" Po souhlasné odpovědi pokračoval: "Zdali chcete se vynasnažit, aby on při vás všeho pohodlí užil?" Potom kat vyzval vězně: "Jdi tedy a buď s námi v našem tovaryšstvu vesel, a ty bratře

(míněn pohodný), jenž si mnohým odlehčil, učiň také jemu pohodlnost!"
Poté vězně vysvlékli a kat sjednal s rychtářem hlasitě postup mučení. I to se dělo formou obřadného rozhovoru. Když měli mučeného položit v Poděbradech na žebřík, vyzval kat pacholky: "Položte jej v lůžko měkké a k smíchu jej polechtejte!"
Prvým stupněm výslechu, který se již počítal za torturu, bylo seznámení s mučícími nástroji. Jednotlivé přikládali vězni na tělo, aniž by je použili, zatímco mu kat vysvětloval, jak se užívají. Současně vybízel rychtář nebo písař vyslýchaného úpěnlivě, aby si ušetřil muka a přiznal se. Tomuto psychologickému tlaku mnozí podlehli, s úspěchem se užíval zvláště u žen.
Pokud bylo vyslýchaných více, začínalo se s mučením vždy od nejslabšího, nej mladšího nebo od ženy, protože se dalo předpokládat, že na ně bolest rychle zapůsobí a zastraší přihlížející komplice, čekající zatím obvykle v kládě. V traktátu o útrpném právu ze 16. století se doporučovalo, aby se při výslechu otce se synem začínalo vždy s mučením u syna, "poněvadž se obyčejně otec více bojí o syna než za sebe samého". Teprve když se zastrašování nesetkalo s úspěchem, přikročilo se k mučení skutečnému.
Tortura byla pro konšele společenskou událostí. Poddanská města pozvala zástupce vrchnosti - hejtmana nebo purkrabího, někdy se zvali i zástupci spřátelených měst. Pro městskou radu byl v mučírně přichystán stůl s hojným pohoštěním - dobrým jídlem, drůbeží, rybami, koláči, nechybělo ani pivo nebo víno. O poměrné nákladnosti takových hostin svědčí městské účty, které přesně zachycují vydání. Někdy byla útrata jen pár grošů, jindy několik kop - nejen podle zatvrzelosti vyslýchaného a doby mučení, ale také podle toho, jak zámožné město bylo. I přes hojnost pohoštění se však kvas v mučírně obvykle odbýval střídmě, víme však, že v německých městech byly hostiny delší a mnohdy končily pozdě v noci, kdy již byli konšelé zcela zpití.
I když rozličná nařízení připomínala, že tortura nemá být dlouhá, a obecně se soudilo, že by přiznání nemělo být dosaženo za každou cenu, byla to mnohdy nej pohodlnější cesta, jak uzavřít případ. To platilo zvláště tam, kde byl problém s opatřením jiných důkazů, třeba u čarodějnických procesů. U hrdelních zločinů se pachatel posléze sám přiznal, ale u čarodějnic to bývalo jiné. Obviněná se dlouho zdráhala přiznat k něčemu, co nespáchala, a u všech existovala silná touha zachovat alespoň duši, když zemře tělo.
Aby vězňové na mučidlech nepromluvili, hledali někdy různé prostředky, jak si pomoci, kouzelné i zcela prozaické. Roku 1585 zloděj slepic jménem Kůrka, uvězněný v Lounech, jedl na radu biřicovy ženy jadérka ovoce a zapíjel močí svého spoluvězně, protože pak se prý nebude na mučidlech k ničemu znát. Recept nepomohl a po svém doznání byl zloděj oběšen. Roku 1588 se rakovnická městská rada dotazovala královské kanceláře, jak se má zachovat, neboť mají podezření, že místní sousedka Anna Křivoústá připravila pro vězněného Jíru kouzelný nápoj a jídlo, a ten se pak na mučení k ničemu nepřiznal. Teprve na dalším mučení vyznal, že dostal od Anny kouzelné prostředky.
Zajímavý způsob, jak se vyhnout odpovědím vynuceným na mučidlech, zvolil v polovině 16. století Jan Prostibořský ze Šanova, obviněný z velezrady a činů proti králi. V žaláři si ukousl špičku jazyka, aby musel při tortuře mlčet. Dochovaly se také zprávy, že vězeň sám prosil kata nebo jeho pacholky, aby ukončili jeho život dřív, než ho odvedou do mučírny. Roku 1613 v Solnici vypověděl Matouš Kubka: "Prosil jsem pacholka katova, aby mi něco udělal, abych se znáti nemusil, abych na sebe nic nelhal, když víceji o ničem nevím." Doloženy jsou i sebevraždy, i když spíše ojedinělé, neboť takový skutek se považoval za těžký smrtelný hřích.
Roku 1580 vyslýchali v Rokycanech právem útrpným měšťanku podezřelou z čarodějnictví, která uvedla na mučidlech jména dvou dalších sousedek,

které měl údajně navštěvovat ďábel. Obě byly hned zavřeny a také mučeny, jenže ani jedna se nepřiznala. Na přímluvu ostatních měšťanek byly propuštěny, ale na utrpěná zranění obě do tří dnů zemřely. V Rakovníce zemřeli vyslýchaní v rukách kata roku 1573 a roku 1580, aniž se přiznali. Je dokonce zaznamenán případ, kdy byl vězeň natahován na žebříku, aniž se přiznal, tak dlouho, že ho údajně přetrhli.
Ne vždy bylo mučení vedeno tak, aby vynutilo přiznání. Roku 1529 chytili v Plzni jakéhosi cizince, jehož králův zástupce označil za špeha a nařídil mučit. Výslech však byl mírný, konšelé se prý v mučírně přesvědčili, že je nevinný a s torturou přestali dříve, než "utrpěl mučením škody na těle", pak ho propustili. Stejně tak byl propuštěn roku 1486 jeden vězeň v Mladé Boleslavi, který "mučen podle práva a nepoznal se" (tj. nepřiznal se).
Roku 1507 obvinila jedna rakovnická měšťanka jakéhosi tuláka z paličství. Ač ho důkladně mučili, nepřiznal se. Proto se konšelé obrátili na královskou kancelář se žádostí o radu. V odpovědi se doporučovalo: "Poněvadž se k ničemuž, právo vydržev, nezná, snáší se u nás, abyste jeho zase vyhojili, a potom, dadouce mu na cestu asi dvě kopy, na jistý zápis, aby blíže několika mil vzdálí od Rakovníka nebejval, a toho, co se mu přihodilo, se nemstil, propustili." Obdobnou radu dostali roku 1587 Kouřimští, když se Vít Vrzka ani po trojím mučení nepřiznal k paličství.
O Saloméně, manželce sládka z Městce Králové, obviněné, že ukrývala ukradené peníze, psala pardubická černá kniha roku 1590: "V sobotu dána ku právu outrpnému, nevyznala nic; v pondělí potom, souc též dána ku právu outrpnému, nevyznala taky nic. Ačkoli se nepřiznala, však vidí se u práva, aby ještě jednou na řebřík vzata byla, a rozsvítíce světlo, aby jí dostatečně pohroženo bylo, jakoby trápena býti měla, tu jestli by se nic nevyznala, má jí mistr popravní ruce zase napraviti, a nicméně bude povinna v témž vězení do dalšího uvážení práva zůstati." Po čase ji pak propustili.
Je sice s podivem, že se mučením mohla prokázat nevina vězněného, ale bylo tomu tak. Pokud městská rada takového člověka propouštěla, nechávala si obvykle odpřisáhnout, že se nebude městu mstít a že si nečiní žádných nároků. O tom se pořizoval písemný záznam. Pokud to byl cizinec nebo tulák, biřic ho vyprovodil z vězení za město a často mu pohrozil, že ztratí hrdlo, pokud by se někdy vrátil.
Pokud byl mučený vězeň něčí poddaný, mohl se ho jeho pán zastat a v případě, že se prokázala jeho nevina, mohl dostat i náhradu, bolestné. Jan Sklenář, který byl roku 1549 zmučen v Kašperských Horách, dostal odškodného 50 kop grošů. Roku 1576 muselo zaplatit město Opava na základě žaloby pána poddanému Jakubovi 150 kop grošů, že ho "v šerhovně drahně časů trápili a pravú nohu jemu uřezati dali". Roku 1560 poručil sám král Ferdinand I., aby městečko Lipá odškodnilo jakousi chudou ženu, neprávem nařklou z kostelní krádeže a při mučení zmrzačenou. Protože se náhrada do roka nestala, apeloval král na měšťany znovu. Roku 1583 zmrzačili v Kutné Hoře nevinnou děvečku a jejího bratra. O náhradu žalovali jejich vzdálení příbuzní, rodem Němci. Když peníze vysoudili, sebrali je a odešli, oba mrzáky nechali v Kutné Hoře bez prostředků.
O náhradu mohla žádat vrchnost či příbuzní i v případě, že mučený zemřel a nějakým způsobem se prokázala jeho nevina. Roku 1549 dostal pan Budovec z Budova od Nymburka 300 kop grošů, "že mu Adama Poláka, poddaného jeho, na trápení umořili zoumyslně".
Při mučení velice záleželo na tom, jak bystrá je městská rada, která zastávala právo. Daniel Adam z Veleslavína napsal v Politii, že "častokráte kvapí se příliš rychle s mučením, lidé, nemohouce katování snésti, pro bolest vypovídají na sebe i jiné, kterých jakživi neviděli". Bolest dokázala vykonat své a nejednou stála v pozadí justičního omylu.

Roku 1556 našli u Mělníka v řece utopeného měšťana Vaňka Klášterského. Protože se městské radě zdály okolnosti podivné, dala jeho služebnou na mučidla. Tam se přiznala, že viděla, jak jejího pána probodl nožem jakýsi Řehoř z Vrbice a teprve potom vhodil tělo do Labe. Za napomáhání k zločinu vraždy byla žena na příkaz konšelů popravena, ale teprve asi týden po exekuci znovu vykopali tělo zavražděného a při pečlivé prohlídce se zjistilo, že na sobě neměl ani škrábnutí, natož ránu nožem; pravděpodobně zemřel utopením ve vodě.
Dodatečný nález neviny popravené je ojedinělý, protože po exekuci si již nikdo nedával práci v případu znovu pátrat. Více se však dochovalo zpráv o tom, že si svědomití konšelé dali práci, aby prověřili výpovědi mučených. Roku 1591 vypověděl v Litoměřicích na mučidlech Kryštof z Radoušova, že před čtyřmi léty zabil u Rakovníka čtyři ševce. Litoměřická městská rada si výpověď v Rakovníce ověřovala a dozvěděla se, že o takové vraždě nikdo místní nic neví. Nastalo vyšetřování a hledání, ale nikde se nic nenašlo.
Časté bylo, že při trápení mučený obvinil ze zločinů, vymyšlených i skutečných, jiné osoby. Roli mohla hrát snaha ukončit mučení, stejně jako pomstít se. Při tažení na žebříku ve Slaném obvinil jistý muž roku 1615 pražskou krčmářku Strejčkovou, že čaruje. Proto ji pozvali slánští konšelé i s pražským rychtářem do svého města. Když se krčmářka v šatlavě muže optala, zda by Strejčkovou poznal, odpověděl: "Poznal, jen kdyby tu byla!" Tak prokázala, že ji muž vůbec nezná a je tedy nevinna.
Na mučidlech obvinila v Praze jedna děvečka svého pána, že od ní bral kradené věci. Ke svému štěstí mohl obviněný Zikmund dokázat, že před popravou "nebožka u vězení pravila, jestliže mne toho nevysvobodí, odkáži mu ten kšaft, i kdybych měla v pekle věčně hořeti, žeť se ho do smrti nezpeře!". Měšťan před konšeli odpřisáhl, že o ničem neví a byl osvobozen.
Roku 1597 obvinila při mučení v Hradci Králové Anna Doubravová vysokomýtského konšela Pavla Spolského, že ji před třiceti lety, když byl kantorem, připravil o panenství. Bylo však zjištěno, že v době, kterou žena udala, Spolský ve Vysokém Mýtě ještě nesídlil.
I když tortura dopadla pro podezřelého dobře, prokázala se nevina a on byl propuštěn, nesl s sebou často společenské důsledky celý život. Jinak bylo pochopitelně u tuláků, které ihned po propuštění ze šatlavy vypověděli z města, jinak u členů obce, kteří ve městě dále žili. Na člověku, který se dostal do styku s právem, ulpělo podezření, dotýkaly se ho ruce kata, děly se s ním věci nehodné počestného měšťana. Leckdo vyčítal tento hřích ještě dětem mučených, mezi urážky patřilo rčení "tys stál u řebříku", "tvůj otec stál na vejvodu". Urážlivé bylo i oslovení "zrádce nedomučenej".

NEJBĚŽNĚJŠÍ ZPŮSOBY MUČENÍ A MUČÍCÍ NÁSTROJE.
KLÁDA (šroubek, šarka.)
- běžná v každém těžším žaláři a často i v mučírně. Do otvorů ve spodní kládě se dávaly vězňovy nohy, horní se pak těsně uzavřely. Mnohdy seděl vězeň v kládě tak dlouho, až mu nohy otekly "jako konve «, ba i »maso odpadlo". V Kutné Hoře říkali kládě Máselnice, neboť ji nechal za své peníze, odkázané v závěti, udělat bohatý měšťan Máslník.
HOUSLIČKY (husličky.)
- nástroj ke spoutání vězně. Podlouhlé prkénko mělo na jednom konci otvor pro krk, ve středu menšípro jednu ruku a na opačném konci pro druhou. Název dostaly podle toho, že poloha rukou skutečněpřipomínala hráče na housle. Tradovaným historickým omylem je vyprávění pověstí, že Dalibor hrál ve vězení kolemjdoucím na housle. Podle Josefa Svátka, autora rozličných morytátů, mučili Dalibora na skřipci, jemuž se říkalo housle. Při trápení velice naříkal, takže pacholci si říkali, že teprve nouze ho

naučila housti, tedy skřipec přiměl hrdého rytíře ne-li k výpovědi, tedy alespoň k nářku.
HRUŠKA.
- roubík do úst zhotovený z kovu ve tvaru skutečné hrušky, který se dával mučenému do úst, pokud přísedící nechtěli, aby bylo slyšet naříkání.
VÁZÁNÍ.
- mučenému se provazem svázaly k sobě ruce a nohy nebo se ruce přivázaly podél těla, potom se provaz utahoval pomocí roubíku stále těsněji a těsněji.
PALEČNICE.
- dvě železné lišty se šrouby a velkými maticemi po stranách, jejichž utahováním se lišty svíraly. Při tortuře se mezi ně vstrčily prsty rukou či nohou mučeného.
ŠPANĚLSKÁ BOTA.
- v českých zemích se užívala až od 17. století. Nástroj se skládal ze dvou do oblouku prohnutých lišt, které měly na vnitřní straně hřeby. Jimi se přiložil na holeň nohy a pomocí šroubů se lišty svíraly k sobě.
HŘEBELEC (špikovaný zajíc.)
- užíval se hlavně v 16. století. Na pevnou lavici či prkno se upoutal nahý vězeň a kat mu dřel hřbet pomocí desky s hřeby.
DŘEVĚNÝ OSEL (selská lavice.)
- užívaný po třicetileté válce převážně k trestání vzpurných nevolníků. Dřevěný osel měl hřbet z dubového dřeva upravený jako ostří, na něm musel mučený sedět několik hodin, k zostření trestu mu bylo možno přivázat na nohy závaží. Dřevěný osel stával před zámkem, většina jich byla zničena při nevolnických bouřích v sedmdesátých letech 18. století.
ŽEBŘÍK.
- obvykle ve středu mučírny byl šikmo postavený žebřík, nad ním ve stropě upevněna kladka s provazem. Vězně položili na žebřík břichem dolů, ruce mu spoutali za zády, za ně byl uvázán k provazu a přes kladku vytahován vzhůru, což mu vyvracelo ramenní klouby. Prosté tažení se nazývalo "tažení za sucha", zostřením mohlo být pálení boku svícemi nebo loučemi. Jistý nezvedený syn pražského měšťana vzpomínal roku 1590 s černou ironií na své trápení na žebříku, že ho prý "vytáhli co kunu k trhu".
SKŘIPEC (tovaryšské máry.)
- užíván do konce 17. století. Nástroj, na kterém se mučilo skutečným natahováním těla. Šlo obvykle o masivní sloup,který měl ve spodní části široký hřeb, k němuž se uvázaly kotníky vězně, v horní části bylo kolo s provazem, který vedl k rumpálu na opačné straně sloupu. K tomuto provazu se přivázaly vzpažené ruce člověka a postupným otáčením rumpálu se tělo natahovalo. V černých knihách se dozvídáme, že existovaly případy, kdy kat mučeného "přetrhl".
ŽELEZNÁ PANNA.
- středověký mučící nástroj, užívaný spíše v hradním prostředí. Do veliké truhly tvaru těla, opatřené uvnitř ostrými hřeby, se pomalu zavíral trápený vězeň. Železná panna stála podle starých pramenů i na nádvoříčku před purkrabským palácem Pražského hradu.

PRANÝŘE.
Součástí středověkého práva bylo veřejné odsouzení některých přestupků. Tuto praxi přejalo z antiky, kdy se na městských fórech vyhlašovaly přestupky občanů nebo se vypisovaly na zvláštních tabulích. Existovala i místa hanby, kde se provinilec vystavoval k veřejnému odsouzení. Stejný princip převzal i středověk.
Pranýř byl svým způsobem trestem humánním, srovnáme-li ho s praxí mučíren a věznic. Smyslem pranýřování bylo ukázat viníka před očima celé obce, zesměšnit ho. Přistupovalo se k němu v případě nepoctivosti, ať již se jí dopustil řemeslník ve své dílně, kupec na trhu či dívka tajně v jizbě.

Možností, jak se dostat na pranýř, byla celá řada, neboť to byl po pokutách jeden z nejoblíbenějších trestů ve městech.
Pranýř (pranéř) mohl být stálým místem na rynku, obvykle poblíž radnice nebo kostela. Na zemi či na kamenném stupni stál dřevěný nebo kamenný sloup se železným kruhem, k němuž se odsouzená osoba přivázala provazem nebo řetězem. Časem se pranýř upravoval, rostl, takže v Pardubicích měl koncem 18. století již pět stupňů. Toto místo se vždy považovalo za nečisté, nešlechetné. Tím byl také dán smysl trestu. Ctihodný měšťan ho obcházel velikým obloukem, aby se o něj ani lemem šatu neotřel.
Pranýřovaní nestáli vždy s prázdnýma rukama. Roku 1698 byla v Plzni pochytána tlupa jarmarečních zlodějů. Mezi nimi Kateřina Pokorná, která ukradla štůček plátna, byla odsouzena stát na pranýři s ukradeným plátnem v ruce. V Prachaticích vystavili na pranýři řezníka, který šidil a "závaží falešné zakopali pod lešení, na němž řezník stál v hanbě světské".
Veřejný trest se nemusel odbývat jen u sloupu pranýře. Pranýřem se totiž v širším smyslu rozumělo každé veřejné odsouzení, ať probíhalo kdekoli. Odsouzenec mohl stát se svíčkou, metlou nebo v "housličkách" před kostelem či na jiném význačném místě.
V Horažďovicích ztloukla roku 1659 měšťanka Dorota Laubská svého věčně opilého muže tak, že prý na loži zápasil o život. Konšelé ji odsoudili do vězení a dvě neděle musela stát s mečem v ruce před kostelem. V Pardubicích držel v 18. století pranýřovaný člověk v ruce metlu a na krku měl zavěšenou tabulku, na níž bylo nakresleno jeho provinění (jak vypadalo u cizoložnic, prameny neuvádějí). V městečku Pecka byl roku 1622 odsouzen Jan Zejdlar za "násilí učiněné na žebračce" (tedy za znásilnění) a měl ztratit podle práva hrdlo. Dostal však milost, ve vězení si odseděl 10 týdnů a pak musel stát v den Narození Panny Marie s rozžatou svící a metlou v ruce přímo v kostele před oltářem. Stejně musela stát v kostele s rozžatou svící po tři nedělní svátky roku 1600 pro cizoložství žena rakovnického mydláře Linharta. Často stával u pranýřovaného biřic a kolemjdoucím sděloval, za jaký přestupek je pranýřovaný trestán. Jindy musel zase pranýřovaný prosit přihlížející za odpuštění.
Někdy byl trest pranýře milostí, jíž se odsouzenému dostalo místo těžšího trestu. V Rakovníku byl v 16. století odsouzen Jan Vrba se svou ovdovělou macechou k upálení na hranici "pro hřích, který s ní spáchal". Nakonec byl omilostněn a "s ní stál, kudy se jde do kostela", po pranýřování byl vyhnán z města.
Roku 1677 vykrádal Kryštof Menschlich spolu s přítelem stodoly na plzeňském předměstí. I když se tento přestupek měl potrestat oběšením, rozhodla městská rada, aby ho kat odvedl na pranýř na náměstí se smyčkou na krku, která by ukazovala, jaký trest by zasloužil. Potom mu měl vypálit na levou tvář cejch a vyhnat ho z města. Druhý zloděj dostal na pranýři tři rány metlou.
Zostření pranýře výpraskem (ranami, pardusem, šilinkem) bylo poměrně běžné. Odsouzence vysvlékli do půli těla (i ženy) a kat nebo biřic mu vyplatil předepsaný počet ran lískovkou, holí nebo i karabáčem. Počet ran nebyl původně veliký, zřídka překračoval dvacet, neboť toto zostření mělo opět především symbolický ráz veřejného odsouzení.
Roku 1504 přistihli na Starém Městě pražském svíčnici Pihovou při cizoložství s pacholkem, převlečeným za děvečku. Svíčnice se z trestu vykoupila pokutou 50 kop českých grošů, zatímco nemajetný mladík dostal na pranýři pardus, o němž přítomní tvrdili, že takového ještě neviděli. O tom, že bohatší z přistižených cizoložníků se vykoupil penězi a chudší byl veřejně potrestán, máme zprávy i z jiných měst až do 18. století.
Roku 1559 se v Hradci Králové slitovali konšelé nad prosbami plačící ženy a odpustili výprask jejímu muži, který měl dostat na pranýři pro smilstvo. Výprask dostala naproti tomu koncem 16. století v Kutné Hoře

šenkýřka za zvláštních okolností. Její muž chtěl šenkýřku bít "pro nepoctivost", ona však do jeho rány nastavila malé děcko, které následkem úderu zemřelo. Zatímco ji kat šlehal metlou, jejího muže setnuli mečem pro vraždu.
Výprasky po třicetileté válce bývaly přísnější, zvláště na venkově. Neposlušný nevolník mohl od drába dostat lískovkou padesát, dokonce i sto ran. Zde však výprask měl být sám přísným trestem, odpadalo původní veřejné odsouzení trestaného zbylou obcí.
Postoj okolí k pranýřovanému po odbytí trestu býval různý. Někteří nad tím mávli rukou, případně toho vzpomněli jen při hádce, leckdy si sám pranýřovaný dělal ze svého trestu legraci, zvláště mezi nižšími vrstvami. Když dostala roku 1545 nožířka Mandalena v Kutné Hoře veřejný výprask za smilstvo, "potomně sobě to chválila, pravíc, že před tím pardusem žádného štěstí neměla, až po pardusu, a že kdyby byla věděla, že by jej sobě byla před několika líty dáti kázala".
Jindy byl pranýřovaný stíhán takovým posměchem, že mezi sousedy nevydržel. Roku 1452 byl v Litomyšli pranýřován Jíra z Nedošína, který se spustil s cizí ženou. Pro tu "hanbu světskou nucen byl vyprodati se z města".
Jiným trestem, kterým mohl být viník vystaven veřejnému posměchu, byla povinnost procházet s károu městem a pod dohledem biřice sbírat po ulicích smetí, nečistoty a odpadky. Tuto práci jinak vykonával ras, někdy i kat, v každém případě však byla tak "nečistá", že mnohé renesanční cechy vyloučily ze svých řad toho řemeslníka, který odklidil na ulici před svým domem nebo i doma na dvoře zdechlinu zvířete či jinou nečistotu. Úklid města jako trest stanovila roku 1735 klatovská městská rada, "poněvadž se tak velký nepravosti pochází a děvky sobě pokutu klece víc nevšímají". Se svým svůdcem musela přistižená dívka tři dny pracovat při očistě města.
Formou pranýře bylo také stání v kleci. Klece se v českých městech zřizovaly podle německého vzoru od počátku 16. století. Do klece mohl být zavřen nejen měšťan, ale se svolením krále i příslušník vyššího stavu. Podle vzpomínek Mikuláše Dačického z Heslova byli roku 1551 několik dnů zavřeni v kleci na Staroměstském náměstí v Praze zemani Kuneš a Troskovec. Protože prý s ženami merhyněmi provozovali věci tak hanebné a sodomské, byl jim trest zostřen tím, že byli ještě pomazáni medem, aby je trápily mouchy. Po odsezení trestu měli být vypovězeni ze země. Ale pobyt v kleci je nezkrušil, hlasitě šprýmovali a jeden se na oko durdil, že ač pobýval ve svém životě v mnoha staveních, v žádném nebylo tolik oken jako v této kleci.
Klec se v mnoha městech užívala ještě koncem 18. století. V Pardubicích do ní v té době zavíraly nemravné dívky. Kronikář psal: "Ten trest byl na dvě neb více hodin, obyčejně před polednem, když děti a studenti ze škol šli, kdež také ti sami na ni zkažená vejce, bláto a jiný neřád házeli. Po dobu jejího trestu stál u ní na stráži se šavlí biřic neb právní posel."
Zvláštním pranýřem, určeným pro nepoctivé řemeslníky, byl trest koše. V pověstech se traduje, že dobrý král Václav IV. nechával v koši máčet ve Vltavě nepoctivé pekaře; toto podání ale není přesné. Trest koše pro řemeslníky se v některých českých městech užíval podle německého vzoru zřejmě až v 16. století. O trestání "neupřímného pekaře košem" píše městská kniha Rožmitálu pod Třemšínem: "Peče-li pekař s otrubami, má v kůš býti položen, nad louži neb nad vodou vysoko vyzdvižen býti, a nůž jemu má dán býti, aby se odřezal". Po trojím trestání košem měl být nepoctivec vypovězen z města. Teprve roku 1590 nařídil císař Rudolf II. zavést trest košem v Praze, prý "podle starého zvyku", ač starší zprávy o jeho užívání nejsou. Konšelé poslechli a koš se v 17. století používal. Zmínky jsou i z jihočeských rožmberských panství. V sedmdesátých letech

16. století zřídili "koš nad louží" také v Rakovníku, nikoli však pro pekaře, ale pro klevetnice.
Zmínky o koši jsou ještě ze 2. poloviny 18. století z Pardubic. V pamětní knize se vzpomíná: "Ten trest pro řezníky neb pekaře byl pro malou váhu a špatnost masa a chleba na dvě i více hodin. Stál ten jeřábek neb váha s tím košem buď nad řekou, louží neb studní, kdež také dle viny přestupníkovy, do té vody několikráte od biřice neb právního posla smočen byl."
Funkci pranýře převzaly na venkově v 17. a 18. století trdlice. Na panstvích byly umístěny ve vsích před statkem rychtáře. Trdlice se skládala ze dvou dřevěných klád s větším otvorem pro krk a menšími pro ruce, umístěna bývala na sloupcích asi metr nad zemí, někdy spočívala přímo na zemi (potom mohla mít otvory i pro nohy). Odsouzence zajistil dráb v trdlici na petlici, podle míry provinění ho v ní nechal stát i několik hodin.
S trdlicemi se však setkáváme dříve i v českých renesančních městech. V Lounech se do ní zavíraly v 16. století klevetivé ženy, navíc musely jako zvláštní trest sníst lžíci kolomazi. Pro cizoložství musel stát v trdlici před kostelem v Kutné Hoře roku 1573 pekař Havel Purkmistr, v Sušici roku 1571 Václav Kovář. Roku 1587 nechal postavit farář v Trutnově trdlici na neobvyklém místě - na hřbitově.

ZÁPIS O ŽHÁŘSTVÍ Z ROKU 1594 PODLE VYZNÁNÍ ANNY, VYKOUKALČINY DCERY Z PIKOVA:
Znám se, že sem vypálila ty stodoly v Vesci nahoře u pana Zikmunda Malovce. Ten oheň jsem vzala nahoře v kuchyni do jakýsi baňky a potom vobvinuvši to uhlí koudelí, vstrčila sem do stodoly a šla sem zase nahoru. A vona hned hořela ta stodola. A když jiní běželi hasiti, já sem taky běžela a pomáhala sem hasit. To bylo v pátek.
Item po druhý ve středu sem položila, taky tak nabravši uhlí a potom to uhlí obvinuvši do té koudele, také sem s tou koudelí strčila do stodoly. Bylo tak - chodila sem pro ponocný (hlídače), abych jich zavolala, aby šli k večeři. A když voni ušli od té stodoly a sedli k večeři a ještě nepočali dobře jísti, já zatím běžela a ten voheň sem vstrčila do té stodoly. A tak sem po druhý zapálila.
Item po třetí sem položila nahoře do hlávek lněnejch a taky tak to uhlí s tou koudelí, ale tu jest po třetí nic nehořelo, že sou na to hned trefili a uhasili. A to proto sem to učinila, abych všecko popálíce toho dvora prázdna byla. Tak sem sobě smyslila, když všecko popálím a nebudou míti čím dobytku chovati, ani sami kde bejti, že musejí mne pustiti ze dvora, a to sem z svýho nerozumu učinila.
Naposledy vyznala, že ji k tomu nikdo nenavozoval, za živa byla zahrabána před Třemi králi léta Páně 1594.
Černá kniha královského města Tábor

POPRAVIŠTĚ.
Místo popravy bylo od pradávna obestřeno zvláštním přídechem smrti. Někteří ho považovali za prokleté, jiní ho spojovali s rejdy nečistých sil. Na druhé straně bylo symbolem právní moci toho, kdo popraviště zřídil a využíval.
Již ve starověku se mnohé popravy odbývaly přímo ve městě, také staří Slované popravovali na svých tržištích. Na tuto tradici navázal zvyk českých středověkých měst vykonávat na rynku určitý druh poprav, především mečem. Některá bohatá města si pro tento účel stavěla zvláštní pódia. Na hlavním benátském náměstí patřilo popraviště k nejhonosněji vybaveným stavbám.
Druhým prostorem, kde se často popravovalo, byla vybraná místa před městskými hradbami. Šibenice k věšení a kola k lámání těla lemovaly

příjezdovou cestu k městské bráně (běžné v německých zemích), v českém království převládalo jejich umístění na některém blízkém pahorku, šibeničním vrchu. Často se mu říkalo Golgota, což je původně biblické označení nevysokého pahorku u Jeruzaléma, kde se v době římské nadvlády konaly popravy zločinců a kde byl podle místních zvyklostí ukřižován i Kristus. Místo mimo město, na němž se konaly popravy mečem, se obvykle nazývalo Stínadla.
Kromě stálých míst bylo možno vykonávat popravy i jinde. V určitých případech mohl být měšťan sťat před svým domem; to se užívalo, pokud se protivil městské radě a byl odsouzen pro zradu. Tak byli roku 1440 dva pražští měšťané "sťati na prahu svých domův, obráceni jsouce očima do domu k své větší žalosti a hanbě".
Exekuci bylo možno vykonat na místě, na němž se zločinec dopustil svého provinění, například před domem zavražděného. Dva plzeňští řemeslníci byli zase oběšeni na hradbách, protože chtěli město vydat nepřátelům. Jsou známy i případy, kdy se poprava odbývala přímo v budově radnice. Jinou tradiční prostorou pro vykonávání poprav bylo vhodné místo před hradními hradbami, obvykle takové, na které byl výhled z paláce. Na Pražském hradě se v 18. století popravovalo na malém dvorečku poblíž Černé věže, jemuž se říkalo Zahrádka. Prý podle jména posledního popraveného - pražské měšťanky Zahrádkové, jež nechala zavraždit svého podstatně staršího manžela. Ve skutečnosti však byl popraven pouze myslivec, jehož si k vraždě sjednala, ona sama byla odsouzena k doživotnímu žaláři, neboť prý ještě před procesem propadla ve vězení šílenství. Dvacet let pak žila v žaláři pod Novoměstskou věží.
Poprava vždy byla společenskou událostí, tím významnější, čím důležitější postavení zastával popravený. Vykonání ortelu nad různými lapky a tuláky bylo tedy spíše zábavou lidovou. Jeden z měšťanů napsal roku 1613 s podivením: "Nedávno se trefilo, když odpravovali tři zloděje, a lidi jsouce na divadle popravním tlačili se, že jednomu člověku několik kop z kapsy vytáhli a druhé ženě peníze s taškou uřezali, nic na to nedbajíce, že pro takové skutečné zlodějství před jejich očima kat se s nimi natahoval."
Pokud se však popravoval nějaký významnější měšťan či dokonce člověk urozený, zvala městská rada na podívanou zástupce vrchnosti a konšele spřátelených měst. Když byl v lednu roku 1507 stínán plzeňský opovědník pan Bavor ze Švamberka, pozvali konšelé dokonce i zástupce pražských měst, stejně jako nejvýznamnějších měst západočeských. V městských účtech také nalézáme částky za pohoštění pánů konšelů při exekuci. Obdobně postupoval panovník; u příležitosti významných poprav se na Pražském hradě sjížděla elita zemské šlechty.
Odsouzenec kráčející na smrt si obvykle oblékal své nejlepší šaty, pokud byl zámožný. Někdy nechávala městská rada šít pro chudé zvláštní šat na poslední cestu - roku 1541 koupily Pardubice "postav sukna na pláště, v kterých lotry na popravu vodí", v Lounech stála roku 1540 "košile k popravě" dvanáct grošů. Roku 1616 například šil pražský krejčí ve staroměstském vězení noc před popravou "hazuku k smrti" odsouzené ženě, která se na všechno s pláčem dívala ze svého lože.
Poslední jídlo, které odsouzený před popravou dostal, se obvykle nechávalo ochutnat, aby nebylo otrávené. Stávalo se totiž, že se pomocí jedu snažil odsouzenec vyhnout potupné a bolestivé popravě, nebo mu jed nechal podat některý z přátel. Někdy dostal odsouzený před svou poslední cestou tolik truňku, že byl na mol opilý. Roku 1566 vyčítal například jeden muž čáslavským konšelům, že odsouzence "užrali proti zákonu".
Průvod z vězení většinou vycházel kolem poledne, později se popravovalo i před východem slunce. Průvod vedl rychtář a účastnili se ho všichni biřici a městští pacholci. Někdy se odsouzenému trest ztížil tím, že byl po ulicích smýkán koněm. Obvykle však kráčel, vždy se spoutanýma rukama,

případně ho vezli na káře tažené koněm nebo volkem. Je znám i případ, kdy ho vezl na obyčejném kolečku katův pacholek. Odsouzený zloděj měl na hrdle provaz se smyčkou na znamení svého trestu.
Na cestě ho doprovázel hlas zvonu - umíráčku. Z pramenů je známa "milost", kterou dostala jedna žena, - když kráčela na popravu, zvony nezněly, aby jí nepřipomínaly blížící se smrt.
Průvod s odsouzeným kráčel Prahou směrem k popravišti na Staroměstském náměstí Celetnou ulicí. Obvykle se zastavoval před domem zvaným V templi, na němž se nacházela freska umučení Páně. Zde dostal odsouzený napít vína a všichni se pomodlili. Ve venkovských městech se průvod pravidelně zastavoval u kapličky či na jiném místě, kde se konala krátká pobožnost.
Na popravišti se rychtář ještě jednou optal ustálenou právní formulací odsouzeného, zda trvá na tom, co vyznal a chce kvůli tomu zemřít. Potíže nastaly, pokud odsouzený přiznání odvolal. Popravu bylo nutno přerušit a vzít ho ještě jednou na mučidla, aby se původní výpověď vynutila. Že kat i pacholci byli v takovém případě velice nerudní, není třeba zdůrazňovat. Pokud odsouzenec označil na popravišti dodatečně spolupachatele či naopak odvolal obvinění proti jiným, bylo rovněž třeba přerušit popravu a vše důkladně zaprotokolovat. Podle pozdějších řádů však již nemuseli soudci na toto poslední vyhlášení brát zřetel.
To vše doprovázel halas a ryk přihlížejících, kteří obklopili popraviště často tak těsně, že mohli na odsouzeného i kata dosáhnout. Teprve když skončily formální procedury a odsouzený svou výpověď nezměnil, přistoupilo se k popravě, k zahájení dával pokyn rychtář.
Při popravách mečem nebylo třeba zvláštního vybavení popraviště. Někdy se sice zřizovala stálá kamenná pódia, ale v českých zemích se prakticky nevyskytovala (známá jsou z jižní Evropy). K popravě se obvykle zhotovovalo provizorní dřevěné lešení - podobné je známo z rytiny, zobrazující exekuci 27 českých pánů, zemanů a měšťanů po prohrané bělohorské bitvě na Staroměstském náměstí v Praze roku 1621. Nebylo však vždy třeba stavět nákladné a velké lešení, často postačily dvě dřevěné kozy či prázdné sudy, na nichž spočívalo několik dřevěných fošen.
Odsouzenec vždy klečel, vlastní poprava se mohla dít dvěma způsoby - buď sklonil hlavu a kat mu ji sťal, nebo mohl hlavu položit na špalek, což byl způsob obvyklejší. Setnout hlavu jedním úderem bylo věcí katovy cti. Pokud se mu to nepovedlo, mohl se nejen vystavit posměchu, ale dokonce i lynčování ze strany přihlížejících.
Ve starověké Číně někdy dostávali odsouzenci na smrt zvláštní milost - červenou barvou si směli na krku označit obratel, kam měl kat tít, aby smrt byla co nejrychlejší. V českých zemích se odsouzencům před useknutím hlavy obvykle páraly límce a vzadu se stříhaly vlasy, aby se odstranily překážky meči. I tak se však katovi jeho dílo vždy nepovedlo. Navíc často nebyl kat - stejně jako odsouzenec - zcela střízlivý. Pak docházelo i k hrůzným a ostudným výjevům.
Roku 1557 kat v Kladrubech při popravě nedoťal, ulekl se a začal utíkat. Přihlížející ho chytili a ukamenovali. Mikuláš Dačický z Heslova vypravuje, že roku 1588 ukamenovali za podobný nezdar dva katy v Praze. Roku 1620 měli podle neověřené legendy popravit ve Stodu rytíře Zouzara, ale slabá rána mečem se svezla po jeho šíji a jen ho ranila. Kat s úlekem upustil meč, ale jeho žena vyskočila na lešení a pokusila se dílo dokončit velikým nožem. Přihlížející lid je však oba zahnal, rytíře odnesl a ošetřil.
Pouze pokud bylo v rozsudku výslovně stanoveno, pohřbívaly se před třicetiletou válkou hlavy popravených spolu s tělem. Častěji, zvláště v případě veřejně nebezpečných zločinců, se vystavovaly na městské brány. Hlavy zde mohly být pro výstrahu velice dlouhou dobu.
Šibenice bývala symbolem městského práva popravovat zločince. Právo popravy původně neměla ani všechna města královská a ještě po třicetileté

válce ho některá poddanská města nedostala. Proto představoval šibeniční vrch na dálku svědectví o zvláštní výsadě. Když obdrželo roku 1396 město Žebrák od krále privilegium se soudní pravomocí, k níž náležela také kláda (neboli vazba), pranýř a šibenice, bylo prý na něj tak hrdé, že neušlo posměškům svého okolí. Od té doby se vyprávěla historka, že odmítli na své šibenici oběsit jakéhosi cizího zločince s hrdým odůvodněním, že "naše šibenice je jen pro nás a pro naše potomky". Šlechta nemívala u svých hradů šibenice, dokonce je považovala za cosi nízkého, určeného pouze pro lid - oběšení se považovalo za potupnější než stětí mečem, určené obvykle pro zločince z řad svobodných lidí. Proto posílali pověsit odsouzence do svého poddanského města, jiní - a to bylo častější - věšeli prostě na stromě. Strom místo šibenice užívalo výjimečně i městské právo. Roku 1573 nebyl v městečku Strakov oběšen lapený pytlák s odůvodněním, že "šibenice jest mdlá a tento zločinec velmi těžek jest". Proto ho popravil kat mečem.
Městské šibenice bývaly velice důkladná stavení s podezdívkou, z níž vystupovaly sloupy s trámy. Počet sloupů a trámů byl někdy obsahem královského privilegia - v Praze měli šibenici o dvou sloupech, v Českém Brodě v téže době o sloupech pěti. Základ solidní šibenice tvořila kamenná podezdívka, často s dveřmi. Lounští měšťané se roku 1640 při švédském vpádu "do šibenice zabarikádovali a odtud znamenitě stříleli, nic nedbajíce, že jsou na místě hodném opovržení, na něž by jinak nevkročili". Podle pověsti užívala husitská vojska při obléhání Plzně šibeniční stavby k vaření, od té doby se jí říkávalo "Žižkova kuchyně". Existovaly však i prosté dřevěné šibenice - tvořil je sloup zasazený do země. Když oblehla v době třicetileté války nepřátelská vojska Plzeň a odřízla městu přístup k šibeničnímu vrchu, ležícímu vně hradeb, postavili Plzeňští na náměstí dřevěnou provizorní šibenici, aby městské právo mohlo nerušeně pokračovat v práci.
Do šibenice - tedy do obestavěného a obvykle klenutého prostoru podezdívky - se skládaly kosti oběšených, jak svědčí zápisy městských účtů. Touto praxí můžeme lépe pochopit kletbu: "Aby tě kat vhodil do šibenice!"
Někdy měl každý ze šibeničních trámů, na nichž byly masivní hřeby pro oprátky, zvláštní význam. Často byl vyčnívající boční určen pro Židy, v Českém Brodě sloužil prostřední pro příslušníky městské obce, postranní byly pro přespolní. Jan Roháč z Dubé byl podle Starých letopisů českých oběšen roku 1436 v Praze na "třípatrové šibenici".
Pohled na šibenici nebyl nijak lákavý, oběšenci na ní viseli pro výstrahu velice dlouho, obvykle několik let. Proto bývalo zvykem věšet pouze muže, ženy jen výjimečně, neboť se nepovažovalo za cudné, aby se ženské tělo na šibenici pomalu rozpadalo. Věšelo se v šatech, ale časem části oblečení spadly, dokonce je kradli lapkové. Ani oběšenci, kteří ztratili šat a viseli nazí, se nesundavali. Roku 1618 zaplatila lounská městská rada katovi, aby oběšence visící na šibenici znovu "obestřel", tedy oblékl. Tělo oběšeného loupeživého rytíře Jana Zoula viselo na počátku 15. století v Dubé na šibenici sedm let, "až jeden blázen jeho kostru strhl a nějaké hokyni ke krámu postavil". V některých městech sundávali oběšeného po popravě z oprátky a věšeli ho na šibenici na řetěz, protože provaz by se mohl časem přetrhnout nebo by ho mohli tajně odříznout přátelé popraveného, aby jeho tělo pochovali.
Šibenice, jako vše, co souviselo s katovou činností, se považovala za nečisté místo, jehož se nesměl poctivý měšťan dotknout. Pak ovšem vyvstávaly potíže vždy, když bylo třeba stavbu opravit. Často práci začínali sami konšelé za účasti rychtáře, aby symbolicky místo očistili. Jinde přivedli k práci všechny řemeslníky z města, i takové, kteří s opravou neměli mít nic společného -krejčí, pekaře a podobné profese. To proto, aby později nemohl jeden vytýkat druhému, že se šibenice dotýkal,

neboť takto v tom "byli namočeni" úplně všichni. Někdy se sice konšelé snažili zajistit pro tuto potupnou práci pomoc žebráků a tuláků, leč obvykle s malým úspěchem.
Šibenice mohla mít různé stavební doplňky a zlepšení. V Železném Brodě ji lemovalo zábradlí. Bylo zde prý od té doby, kdy jednomu odsouzenému ztloustl v šatlavě krk tak velice, že nezůstal viset v oprátce, když pod ním kat podtrhl žebřík, ale provaz se po tučném krku svezl a on spadl ze šibenice dolů. Údajně se dokutálel až do řeky Jizery, která ho začala unášet pryč.
Těžším hrdelním trestem bylo lámání v kole. Odsouzence položili na zem nebo přímo přivázali na velké kolo a kat do něj tloukl tyčí, aby mu zlámal kosti v těle. Po vykonané popravě byla mrtvola vždy vpletena do kola, vyzdvižena na sloup a ponechána pro výstrahu rovněž řadu let před městskými hradbami.
Popis jedné takové popravy pochází z roku 1694, kdy v Praze lámali v kole Žida Löbla Kurtzhandla. Byl odsouzen za fanatický skutek - spolu se svým přítelem Lazarem Ábelesem (později se oběsil ve vězení) zabili jeho dvanáctiletého syna Simona proto, že chtěl přijmout křesťanskou víru. V rozsudku nad Kurtzhandlem se psalo, že "je nanejvýše nutné strašlivě ho potrestat". O poslední noci před popravou provázel odsouzeného jezuitský páter Johannes Brandstatter, který chtěl fanatického viníka před smrtí pokřtít. Byl však rázně odmítnut, přesto se prý nevzdával. Když kat zasadil odsouzenci přivázanému na kolo třiatřicet ran do rukou a nohou a deset ran těžkou železnou tyčí do hrudi, neumdlévající jezuita mučeného Žida pokřtil za zpěvů žalmu. Pak dostal Kurtzhandl tři rány z milosti do krku, které ho definitivně připravily o život, jako křesťan byl odměněn křesťanským pohřbem.
Poměrně ojedinělým způsobem popravy bylo utopení, známé spíše v raném středověku spolu s vodními ordály. Vyskytovalo se však ještě před třicetiletou válkou. Koncem 16. století vedla jeden pražský hampejz žena, jíž se říkalo Knobloška. Byla velice chamtivá a s děvčaty zacházela "pesky zle, bijíc je pro sebemenší porušení kázně, pobírala holčinám výdělky, neponechávajíc z nich někdy ani čtvrtinu, a navrch, aby jí neutekly, jim zavírala šaty". I když domů neřesti bylo zvláště v Praze více, dokázaly jejich majitelky nějakým způsobem obstát, ale Knobloška si znepřátelila městskou radu tak, že ji roku 1597 odsoudila "pro svodnictví" a nechala utopit.
Upálení na hranici (nejčastěji trest čarodějnic, ale také za sodomii a jiné mravnostní zločiny) se dělo vždy mimo městské hradby, obvykle dosti daleko, neboť z požáru měli lidé vždy strach. Poprava se mohla odbýt i pohřbením za živa, tohoto trestu užili roku 1585 v Kutné Hoře, když "vyšpehoval krejčí Trnka, onoho času rychtář, nevěrnosť Anny Porybné". Častěji však odsouzené před zahrabáním sťali hlavu mečem nebo probili srdce kůlem (to se dělo obvykle ženám po vykonání popravy za zavraždění novorozeněte).
V jagellonské době koncem 15. století byl do Čech přinesen z Uher krutý způsob popravy nabodnutím na kůl. Prakticky se neujal, jedna z posledních zmínek o jeho užití pochází z roku 1561 z Pardubic. Také další kruté tresty, které se v téže době objevily - stažení kůže za živa a čtvrcení - se neujaly a v právních normách zakotveny nebyly.
Novým způsobem popravy, který se objevil po třicetileté válce, nejprve ve vojenském životě, bylo zastřelení.
Někdy se objevují i kombinace různých způsobů popravy - při cestě na popraviště byla odsouzenci na jednom místě ve městě useknuta ruka, na dalším noha a teprve na náměstí došlo k lámání v kole. Po stětí mečem mohla být mrtvola symbolicky ještě vhozena na hranici, zakopána, srdce probodnuto kůlem (užito v Táboře roku 1591 při popravě odsouzených čarodějnic).

Na popravišti se také vykonávaly rozličné tělesné tresty. Některým zločincům se rozžhaveným železem vypaloval "cejch" na čelo nebo tvář. Od 17. století se potom užívalo písmen "R.BO" (Relegatus Bohemiae), značící osobu nežádoucí v českém království.
Trest zmrzačení odsouzeného byl prastarým způsobem, vycházejícím z původního rodového práva. Ve starobylých sumerských zákonících, uplatňujících princip přímé odvety (tedy zásadu "oko za oko"), platilo, že za zmrzačení ruky se pachateli usekla ruka, za zlomení nohy se zlomila noha a podobně. Stejně formulované tresty nalezneme ještě v českém středověku a dokonce i později. V polovině 16. století nařídil pan Florián z Griespecku, aby ve městě Rožmitále pod Třemšínem usekávali nohy poddaným, kteří by utekli z jeho panství.
Mnohdy se uťala ta ruka, jíž byl zločin spáchán; byl to třeba běžný trest pro syna, který by ji vztáhl na otce, mohl o ni přijít ten, kdo v souboji ranil nebo zabil protivníka. Za pomluvu se zase dalo přijít o jazyk - tak se stalo roku 1592 v Ronově lazebníku Tomášovi, který prohlásil, že se měšťanka Kateřina miliskovala s lokajem.
Vypichování očí, známé z německého práva, se v českých zemích užívalo ojediněle, zato běžné bylo uřezávání uší tulákům a cikánům. Ještě ve vyhlášce z roku 1726 se stanovilo, aby dospělí cikáni byli bez milosti popravováni a ženám a dětem mělo být uříznuto ucho, pokud by se znovu vrátily do českého království, mělo jim být uříznuto i druhé. Roku 1713 chytili několik cikánů u Spáleného Poříčí a bylo jim "pravé ucho skrze mistra popravního uřezáno a na šibenici přibito". Roku 1533 nechali uřezat uši táborští konšelé vdově, která chtěla utéci se ženatým mužem.

ZÁPIS O PŘÍPADU NÁSILÍ VYKONANÉM NA NEZLETILÉM DĚVČÁTKU ADAMEM LICHVOU ROKU 1577..
Adam Lichva z Moravan, jsouc pouštěn na dvorec, toto dobrovolně vyznal: Já nepamatuji, co jsem s tím děvčetem dělal, neb jsem byl při opilým způsobu. Než co jsem koliv dělal, vám se na milost dávám.
Jakub, syn Čapkův z Se zemic, tuto zprávu o tom násilí učinil: Když jsem přišel do Moravan ve čtvrtek po svatým Vítu léta tohoto, šel jsem do dvora Adama Lichvy. Chtěl jsem pohleděti na ty děti, kterýž zůstaly po nebožce Dorotě, sestřenici mé a ženy toho Adama Lichvy. Hledal jsem jich v domě a když jich tu nebylo, šel jsem na zahradu a uslyšel jsem, že děvče zakřiklo v stodole a já řekl: "Hle, snad tam někde hrají!" a šel jsem a otevřel jsem stodolu. A to děvče leželo roztažené na slámě a Adam Lichva ležel na ni obnaženej. A já mu tu hned řekl: "Což děláš?" A on Adam řekl: "Ležím." A já jemu zase řekl: "Dobře ležíš a utěšeně!" A s tím jsem šel odtud. Kateřina děvče, dcera nebožtíka Matěje Lichvy z Moravan, toto oznámila: Já jsem šla na slámu do stodoly a on Adam Lichva, votčím můj, šel za mnou. Porazil mne na slámu a odkryl mne a lezl na mne a sám se také odkryl a cosi do mne strkal a mne bolelo. I zkřikla jsem a v tom přišel tam Jakub, strejc můj a on se ze mne svalil.
Pro takový zlý oučinek, kterého se násilně s tím malým děvčetem dopustil, má ku právu outrpnému pro lepší vyjevení toho oučinku podán bejti.
Potom jsouc dán ku právu outrpnému toto vyznal:
It. což jsem prve pravil, to ještě pravím, co jsem z vopitého způsobu učinil, již k tomu nevím co říci. K tomu se znám, že jsem smilnej skutek s Kateřinou děvčetem, kterému jsem otčímem byl, vykonati chtěl. A když jsem na té Kateřině děvčeti v stodole ležel, v tom jest přišel tam Jan, Čapkův syn, a já jsem se s ní dolů svalil. A pro mladost toho děvčete toho skutku jsem vykonati nemohl.
It. když jsme spolu šli z posvícení z Sezemic s nebožkou ženou svou na den svaté Trojice a já napřed šel a ona s Kateřinou Vítkovou za mnou šla. Potom jsem stál za žitem a řekl jsem jim: "Dejte peníze!" a žena má

řekla: "Ale co jsem se tebe lekla!" A tak jsme spolu šli domův. A potom se vona v noci roznemohla a hned v středu umřela.
Ortel:
Právo městské kapitola 10, artykul 1, o násilí panen a paní takto praví: násilník řádně přemožený má sťat býti. Nadepsaný pak Adam Lichva, že takové násilí děvčeti malému let nemajícímu (jsa jí votčímem) učinil, měl jest těžší smrtí kolem obvostřeným trestán býti. Však ta se mu milost činí, aby podle toho práva na hrdle mečem trestán byl.
Registra vyznání od lotrův tajného i zjevného lotrovství, jinak smolná kniha panství pardubického, zápis z roku 1577

KATOVNY.
K nejbezectnějším lidem patřil vždy a v každé společnosti kat. To, že zabíjel, byť ve jménu práva a pro ochranu druhých, stavělo mezi něj a ostatní nepřekonatelnou hradbu předsudků. Ve starověkém Řecku by bylo vykonání popravy takovou potupou, že se k němu nikdy a za žádných okolností svobodný Řek nedal pohnout. Proto museli popravovat otroci. Za Římanů na tom byli katové lépe, i zde se na ně dívali z vrchu, ale přece jen uznávali jejich potřebnost, alespoň v některých dobách. Za vlády císařů byly veřejné i tajné popravy na denním pořádku.
Ve středověkém myšlení, které vždy dělilo společnost na řadu skupin, patřili kati mezi nejníže postavené osoby. Jejich bídné společenské ocenění bylo přitom často v rozporu s jejich majetkem. Bývali i velice zámožní kati, zvláště ti, kteří dokonale ovládali své řemeslo a žili v době, která jejich služby potřebovala. Přesto byli nuzní a roztrhaní tuláci a žebráci, byť se tajně živili krádežemi a žebrotou, pro společnost počestnější než zámožný a dobře oblečený kat.
Katovské povolání se dědilo z otce na syna, to zřejmě platilo v celé střední Evropě. V knize Cesta do Čech psal na počátku 17. století anglický cestovatel: "Ouřad kata je dědičný, takže syn nesmí odříci v ouřadě následovat otce. Nedávno se stalo, že katův syn, který študoval na univerzitě v Basileji (a třeba nezískal hodnost, patřil k náramně učeným), byl náhle po smrti otcově hamburským senátem povolán domů a přinucen konat otcův ouřad, který je u velkém povržení, leč nese hrubý zisk."
Děti katů těžko mohli najít jiné uplatnění než otcovo řemeslo. Naprosto nepřicházelo v úvahu, aby je řemeslník přijal do učení, v žádném městě jim neumožnili zakoupit se jako měšťané a věnovat se obchodu nebo jiné počestné obživě, obdobný problém byl i se zakoupením se na venkově. Přesto se objevily výjimky, kdy byl kat "propuštěn listem fedrovním ze své nešlechetné živnosti" a byl přijat mezi ostatní obyvatele. Roku 1483 opustil svou katovnu pražský mistr ostrého meče Mates a stal se podle Starých letopisů českých dlaždičem. Roku 1580 se o pražském katovi Pavlovi psalo, "když se již katovství zbavil, že mezi dobré lidi přijat byl".
Stávalo se, že katů byl nedostatek a města marně hledala někoho, kdo by se opuštěné katovny ujal. V 16. století se uplatnil zvyk, že mohl některý z odsouzenců na smrt dostat milost, pokud se zavázal převzít katovské povinnosti, jediným trestem bylo uříznutí obou uší. Že to s hledáním katů nebylo jednoduché, svědčí četné nářky městských radních, že po zemřelém katovi nemohli dlouho najít náhradu. I kdyby místní chudáci umírali hlady, nedali se pohnout, aby toto místo přijali. Proto chápeme zvyk, že město žádalo po každém vysokou finanční pojistku za zapůjčení kata k vykonání popravy. Kat byl cenná věc.
Katovské řemeslo bylo finančně velice výnosné, zvláště tam, kde žilo více lidí a kata bylo neustále třeba. Většina katů dostávala od městské obce jako základní mzdu stálý plat - koncem 15. a počátkem 16. století se pohyboval kolem osmi grošů týdně (roku 1484 v Kouřimi, později v Táboře),

roku 1619 se v Mladé Boleslavi platila jedna kopa grošů měsíčně. Tento základní plat doplňovaly nejrůznější poplatky, které kat dostával za speciální práce a které představovaly hlavní příjem.
Peníze plynuly z úklidu a odklízení mršin. Častěji se těmito pracemi zabýval ras, ale i kat mohl utržit za pomoc městu nějaký grošík. Roku 1555 seděl v táborské šatlavě z příkazu královské komory pro jakousi nedbalost kat s katovkou a městská rada zaslala na Pražský hrad žádost o jejich propuštění, "poněvadž tím hyne čistota města".
Stejně tak si mohl přivydělat, pokud tajně prodával kůže uhynulých dobytčat řemeslníkům. Bylo to sice přísně stíháno a koželuhovi, na něhož by se taková věc prozradila, hrozily přísné tresty včetně vyloučení z cechu, přesto se podobné prodeje pod rouškou noci často konaly. Ba dokonce někdy si kat snažil k těmto grošíkům pomoci i nečestným způsobem. Roku 1610 popravili v Čáslavi svého kata, protože údajně otravoval trávu, aby hynuly krávy a on získával více kůží. V polovině 16. století se přiznala žena pardubického rasa, "že sem paznehty od dobytka umrlého spálila a tím sem sypala na trávu, aby dobytek umřel, a to mi radila Markyta katovka".
Největší příjmy měl ovšem kat z mučení a vykonaných poprav, poplatky kolísaly podle obtížnosti úkonu i zámožnosti města. Přesné sazebníky neexistovaly a kat vždy s radou předem o cenu smlouval. Roku 1496 dostal mistr popravčí za stětí "Neřáda Podělaného" dvě kopy a deset grošů, roku 1540 ve Stříbře za upálení pěti a stětí šesti lidí jedenáct a půl kopy, v Turnově platili koncem 16. století za jednu popravu osm kop grošů a počátkem 17. století stávala poprava v Jindřichově Hradci třináct kop míšeňských, roku 1632 se dávalo za oběšení pět kop a za lámání v kole šest kop. V knize města Mladá Boleslav je roku 1683 zapsáno, že v městské šatlavě sedí veliké množství nepotrestaných zločinců, protože poplatky pro kata vzrostly tou měrou, že město nemá na jejich zaplacení, a proto se nepopravuje.
Katu se platily zvlášť i rozličné úkony, které s popravami souvisely - dostával "za oprátku", "hlídání odsouzeného", "nošení žebříku", stejně jako za "sbírání kostí u šibenice", úpravu popraviště a další práce. Roku 1627 v Hranicích na Moravě "za městem, kde fojt zlopovědný dal justiciu (tj. šibenici) stavěti, na témž místě museli Hraničtí dřevěnou dáti ihned postaviti, na níž 4 zavěšeni. A mistr nechtěl dolů slézti, jestli mu neučiní od nové justice, co za právo, že se také sám podle těch zavěšených oběsí". Protože byl katů nedostatek, vyhovělo město jeho požadavku a obratem mu posel doručil 20 zlatých; teprve potom slezl dolů. Také za mučení dostával kat odměnu, i zde se platil každý úkon zvlášť. Proto se v městských účtech objevují položky "za pálení", "za tažení za sucha", "za lámání", "za přiložení palečnic", "za stažení dvou pruhů kůže ze zad"a podobně.
Kat měl také za povinnost pohřbívat sebevrahy a z nejasných důvodů mu také náležela část majetku lidí, kteří si sáhli na život. Mohl si přivlastnit vše, co bylo na místě, kde sebevraha nalezli, "jak daleko okolo sebe, stojíc při mrtvole, mečem zasáhl". Dědici, pokud nechtěli o věci přijít, je museli vykoupit penězi.
Další příjmy mohl mít kat od pověrčivých lidí, kteří tajně kupovali kusy oprátky a další předměty, kterým se připisovala zvláštní moc - ochrana na cestách, před bolestí, přivolávání ztracené lásky i zisk peněz. V polovině 16. století přiznala Lída, žena pardubického rasa, "že Dorotě Vozkové v Litomyšli k žádosti taky sem poradila, aby měla odbyt na pivo, dala sem jí též kus oprátky od šibenice a vosku z hromnice a vratičky drobné, to aby vařila a tím kropila po domě, i ty nádoby, do kterých dává, aby umývala tím nebo máčela, a bejvalo jí líp".
Měl také příjmy z léčení, mnozí kati se zabývali léčením tajně, pomáhali sousedům zvláště při takových obtížích, jako byla bolest zubů,

napravování zlomenin, znali i různé hojivé masti a rovněž četné pověrečné praktiky. Někteří kati však léčili i oficiálně, neboť často bylo jejich povinností pečovat o ty, které mučili. Podle jedné městské knihy "kat lidem údy strhal, kat jim je musí opět vyhojit".
V romantických představách se kat zobrazuje v rudém odění nebo alespoň s rudou kápí přes obličej. V českých zemích se nepodařilo nalézt doklad, že by takového odění užíval. Z vyobrazení se dá soudit, že v renesančních městech chodívali kati oblečeni často velice dobře, módně a někdy až výstředně. Roku 1586 navštěvoval šenky na Starém Městě pražském kat v selském šatu, ale s kordem u pasu.
Kat sice směl navštěvovat některé městské šenky, ale vždy se musel předem "odpovědět" - ohlásit. Teprve když dostal od šenkýře svolení, mohl přijít. Měl obvykle svůj stůl a u něho - jak uvádějí některé staré zápisy - vlastní trojnožku (v lepším křesle sedět nesměl). Roku 1586 se na Starém Městě pražském v šenku měšťana Samuela Tisíce popral kat, který přišel bez ohlášení. Když se ho snažili vystrkat ven, křičel: "Moje peníze všudy tak dobrý jsou jako vaše, mohu sobě koupiti za své peníze, co se mi líbí!" Ale ani s penězi neuspěl a po delší šarvátce, v níž tekla krev, byl zahnán.
Pokud kat přišel řádně ohlášen, nevyhnali ho - městské právo, byť sebezvláštnější, všichni respektovali. A pokud byl kat muž vzdělaný, hovorný a společenský, často setrval se sousedy v družném rozhovoru dlouho do noci. V mělnické městské knize se píše, že soused Beneš hrával s katem i kuželky a neštítil se ho.
Pokud odcházel kat za prací na pozvání do sousedního města, musela být za něj složena záruka v penězích. Současně měl zvoucí povinnost zajistit katovi dostatečný doprovod, neboť se mohlo stát, že si s ním chtěl vyřídit účty některý z přátel těch, jimž kat pomohl podle práva na onen svět. Kat s sebou vezl na voze mučící nástroje a pomůcky k vykonání popravy; za jejich užití dostával zaplaceno zvlášť.
Někdy nastala potíž s ubytováním, kde nebyl kat, nestála ani katovna, ovšem zajistit nocleh pro mistra ostrého meče bylo třeba, protože exekuce se nikdy neodbyla za jediný den. Nepřicházelo v úvahu, aby kat bydlel v zájezdním hostinci či v měšťanském domě, jediným vhodným místem byla šatlava. I zde to však nebylo jednoduché, protože vězni, zvláště měšťané, kteří v ní seděli za drobné přestupky či pro dluhy, považovali za velikou újmu na své pověsti, pokud by měli spát s katem a jeho pacholky pod jednou střechou. Proto je městská rada někdy před příchodem kata raději na čas propustila.
Stejně jako byl bezectný kat, bývala i jeho žena zcela bez práv. Navíc se často bezprostředně podílela na výkonu povolání svého muže, pomáhala nejen při úklidu města a dalších "nečistých" pracích, ale v knize královského komorního soudu je z roku 1535 zápis, že katovka mučila podle pokynů rychtáře nějakou travičku v mučírně.
Ve městě bylo málo lidí, s nimiž se mohla katovka stýkat, neboť sousedky ji zaháněly. V zápiscích se dočteme, že se přátelila obvykle jen s ženou rasa, biřice, případně některými dalšími ženami nevalné pověsti. A to bylo vše. Stejně těžké to měla i záletná katovka, protože slušný muž by si s ní nezadal (navíc pod hrozbou přísných trestů za cizoložství).
Hlavní možností pro ni byl sousední kat. Roku 1562 si stěžovala žena na svého muže, klatovského kata, že ho "očarovala" katovka ze Sušice, takže prý je častěji v tamní katovně než doma. Žádala, aby "zlo se nešířilo a nevyvolávalo pobouření u ctnostných měštek a panen".
Přesto existovaly výjimky, neboť láska si někdy nevybírá. Lounský mydlář Lukáš se roku 1566 zamiloval během svého pobytu v Pelhřimově do místní katovky. Ve Skutči musela roku 1604 městská rada veřejně očistit řezníka Hniličku, jehož kdosi obvinil, že "mistra popravního dceru za manželku pojíti chtěl". V 17. století se dostala do slánské šatlavy Marjána

Špetlová, "mladá žena starého už slánského kata, protože na zálety chodila a svého muže přiměla, že ji milenci jejímu, mlynáři nelahozevskému, pustil". Je zajímavé, že veřejné mínění stálo na její straně a místní ženy se za ni dokonce přimlouvaly na radnici.
Katovna stávala obvykle mimo městské hradby, na Starém Městě pražském bychom ji mohli kdysi najít vedle Starého židovského hřbitova (dnes zde stojí Uměleckoprůmyslové muzeum). V této katovně žili pražští kati od středověku, pobýval zde i proslulý Jan Mydlář, který prováděl exekuci na Staroměstském náměstí roku 1621. Tato katovna byla zbořena koncem 18. století.
Katovna často bývala majetkem mistra popravčího a prodávala se spolu s úřadem. Roku 1636 prodal Martin Lejšnar, kat v Bělé pod Bezdězem, katovnu svému nástupci Poláčkovi za 110 kop grošů a sám si koupil novou v Mladé Boleslavi.
Katova rodina, jako všichni křesťané, navštěvovala pravidelně bohoslužby. Aby byla oddělena od měšťanských, bývala pro ni vyhrazena postranní lavice, kde také sedával ras a katovi pacholci. V Praze, kde bylo kostelů na výběr více, byl pro lidi popravčího cechu určen malý kostelík sv. Valentina, který stával na Malém rynečku Starého Města pražského. Byl zbořen koncem 18. století.

ÚČET KATA JANA MYDLÁŘE ZA POPRAVU 27 ČESKÝCH PÁNŮ, ZEMANŮ A MĚŠŤANŮ ROKU 1621 NA STAROMĚSTSKÉM NÁMĚSTÍ V PRAZE.
Poznamenání, což jsem na poručení Jeho milosti císařské pana rychtáře vydal, jakž následuje:
Za šest visutých zámkův po pěti ortech dáno 7 kop 30gr
Za pětatřicet kop hřebíkův, kopa po ortu 8 45
Za půl třetí kopy velkých hřebíkův, kopa po 30 gr. 1 15
Tovaryšům tesařským, 17. Junij jich bylo osemnácte,
18. Junij dvameczítma, 19. Junij den a noc devětatřidceti,
20. Junij patnácti osobám počítajíc na každého po 20 gr.
učiní 4420
Dvěma mistrům tesařským jednomu 4 kopy a druhému
2 kopy dáno 6
Tovaryšům tesařským od rozboření lešenie sud bílého piva za 340
Nádeníkům od srovnání prken, dříví nakládání když vozili 230
Za třidceti fůr písku od každé fůry po 18 gr. 9
Za čtyry voskové svíce po půldruhém zlatým 58
Za šest černých klobouků po 30 gr. 3
Šesti hrobníkům po pěti Ortech 730
Za cvočky k přibíjení suken 115
Krejčím od všeho díla 730
Malíři od kříže 18
Kameníku od vylámání římse 30
Třem nádeníkům za pět dní po 12 gr. 3
Zámečníku vedle Auszugu 39
Šlotýřům odforování dřeva a prken na rynk a odvozování
všelikého dříví pánům Patres Misericor. 630
Soldátům na spropitný v rathauze 52
Soldátům na spropitný v domě páně 52
Pánu rychtáři dáno 29
Pánu rychtáři na vypravení jak do Kutný Hory, tak i do Žatce dvěma poslům s čeládkou mistra popravního 9
A při navrácení týž čeládce dodáno 3
Mistru popravnímu na aučet 50
Za prkna a dříví k lešení dle Auszugu 9015
Za čtyrydceti a půl páta postavu sukna černého po 4 kopách 178
Za tři postavy sukna po 14 kopách 42

Suma všeho: 559 kop 40 gr. 6 den.